

2.60. Коноплі посівні – *Cannabis sativa* L.

Родина коноплевих – *Cannabinaceae*

Конопля посевная

Життєва форма. Однорічна трав'яниста дводомна рослина, заввишки до 2 м. Стебло прямостояче, з супротивними (вгорі почерговими), довгочерешковими, пальчасторозсіченими на 5–9 довгастоланцетних дрібнозазубрених часток листками. Квітки одностатеві, тичинкові – з простою оцвітиною з 5 білих або жовтуватих часток у китицях, зібраних у волотисте суцвіття; маточкові-дрібні, сидячі, з оцвітиною у вигляді облямівки в пазушних колосовидних суцвіттях. Плід – горішок. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. На території України коноплі посівні культивують як текстильну й олійну рослину.

Сировина. Плоди, трава.

Хімічний склад. Плоди містять жирну олію (30-35%) яка складається з лінолевої, олеїнової (більше 90%), ліноленової, пальмітинової, стеаринової, бегенової, ерукової та інших кислот; фітин (4-5%), білки (15%), вітамін К, холін, глікозид канабін .

У траві є алкалоїди, глікозид канабін, ефірна олія, каротин, смолисті речовини.

Застосування. У народній медицині настій трави конопель використовують як седативний, болетамувальний, снодійний, пом'якшувальний, обволікаючий, очисний та загальнозміцнюючий засіб.

Настій із плодів призначають при запаленнях травного тракту і сечостатевих шляхів, туберкульозі легень, нервовому виснаженні, при геморої, водянці, золотусі, нирковокам'яній хворобі. У вигляді припарок або примочок як пом'якшувальний і болетамувальний засіб плоди застосовують при маститі, хронічному ревматизмі, наривах, опіках.

Настій трави народна медицина рекомендує при безсонні, нервовому збудженні, болях.

Ознаки отруєння. При прийомі великих доз виникає збудження нервової системи, прискорення пульсу, розширення зіниць, сухість у роті, нудота, блювання, пронос; рухове і мовне збудження, яскраві галюцинації, відчуття безтурботності, збудження, яке переходить в сонливість, сон з яскравими

сновидіннями. При тривалому вживанні – психічні розлади, деградація особистості.

Перша допомога – промивання шлунку розчином калію перманганату (1:1000), теплим розчином кухонної солі, суспензією активованого вугілля.

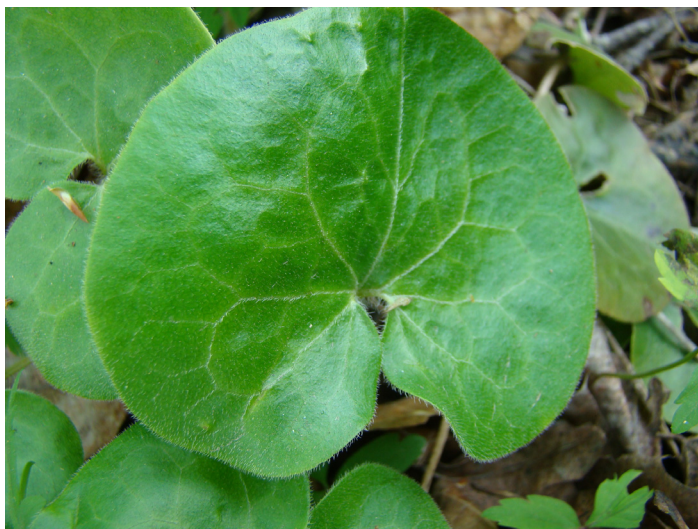
2.61. Копитняк європейський, копито кінське - *Asarum europaeum* L.

Родина хвилівникових - *Aristolochiaceae*

Копытень европейский

Життєва форма -

багаторічна коротковолосиста рослина, заввишки 5-10 см. Має повзуче розгалужене кореневище. Стебло коротке, лежаче. Листки прикореневі, довгочерешкові, нирковидно-серцевидні, цілокраї, шкірясті, зимуючі. Квітки двостатеві, правильні, одиничні, на коротких пониклих квітконіжках, розміщені між листками біля поверхні ґрунту;

віночок трипелюстковий, зрослий, дзвоникovidний, зовні буруватий, усередині червоно-бурий. Плід — коробочка. Цвіте у березні — травні.

Поширення. Копитняк європейський росте в широколистяних та мішаних лісах по всій території України, крім Криму.

Сировина. Кореневища з коренями і листя. Листя збирають під час цвітіння рослини, а корені — восени. Зберігають у сухому приміщенні окремо від іншої сировини (рослина отруйна!). Термін придатності- 1 рік.

Хімічний склад. Корені рослини містять ефірну олію (1%) і алкалоїди (наявність останніх деякі автори заперечують). Основними складовими частинами ефірної олії є азарон (30-50%), метилевгенол (15-20%), 1-борнілацетат (12-13%), трициклічний сесквітерпен (10-12%), сесквітерпеновий вуглевод, сесквітерпеновий спирт, діазарон, транс-ізоазарон, транс-метилізоєвгенол, азароновий альдегід (2-3%), азаронова кислота (дві останні сполуки дають ту саму якісну реакцію, що й алкалоїди). Листя копитняка містить алкалоїди, флавоноїди (кемпферол, кверцетин), стероїд сітостерин, фенолкарбонові кислоти (кавова, ферулова, п-кумарова).

Застосування. Найчастіше копитняк використовують як блювотний та відхаркувальний засіб. Особливо виражену блювотну дію виявляють корені і свіже листя рослини (механізм дії — рефлекторний). Сухе листя цю здатність втрачає і набуває проносних властивостей. Корені отруйніші за листя і здатні і в сухому вигляді спричинювати блювання (при дозі до 5,0 порошку на

прийом). Крім того, копитняк поліпшує серцеву діяльність, звужує артеріальні судини, підвищує тонус венозних судин і кров'яний тиск, виявляє жовчогінну, сечогінну, протиглистну, протизапальну і седативну дію, регулює функцію шлунка та менструації. Інотропну дію рослини доведено експериментально. Застосування копитняка показане і дає добрий терапевтичний ефект при виразковій хворобі шлунка, при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при хронічних шкірних захворюваннях, особливо при екземах нервового походження. Поряд з цим копитняк вживають при мізерних та нерегулярних менструаціях, як відхаркувальний засіб при бронхіті, від алкоголізму, як сечогінний засіб при водянці. Як зовнішній засіб рослину використовують для загоєння ран, лікування корости.

Ознаки отруєння. Вся рослина отруйна. При отруєнні спостерігаються нудота і блювання, підвищуються артеріальний тиск, спостерігаються ознаки гастроентериту, нефриту, спазми шлунка, прискорення пульсу, зниження артеріального тиску, зміни в роботі нирок. Смерть настає в результаті паралічу дихальних шляхів. Перша допомога – промивання шлунка водною суспензією активованого вугілля.

2.62. Крушина ламка, крушина вільховидна - *Frangula alnus* Mill., синонім *Rhamnus frangula* L.

Родина жостерових - *Rhamnaceae*

Крушина ольховидная

Життєва форма.

Розгалужений кущ або невелике, 3 - 3,5 м заввишки, дерево. Кора у верхній частині стовбура і на молодих гілках гладенька, червоно-бура, вкрита ланцетними білими сочевичками. Листки почергові, еліптичні або яйцевидні, коротко-черешкові, цілокраї, з 6-8 паралельними бічними жилками. Квітки дрібні, двостатеві, правильні. 5-пелюсткові, зібрані пучками по 2-6 у пазухах листків; пелюстки всередині білі, зовні зеленуваті. Плід — куляста, спочатку червона, потім чорна ценокарпна кістянка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Крушина ламка росте майже по всій території України.

Сировина. Кора.

Хімічний склад. Кора крушини містить похідні антрацену, які в процесі сушіння і тривалого зберігання окислюються до біологічно активних форм; геніни, вільні антраноли, тритерпенові глікозиди, органічні кислоти, дубильні та смолисті речовини тощо.

Застосування. У дозах, що рекомендуються, крушина - послаблюючий засіб. Послаблювальна дія пов'язана з впливом на абсорбцію води і електролітів і стимуляцією кишківника. Численні клінічні випробування підтвердили цей ефект крушини у людини, але виявили і неприємні наслідки її тривалого застосування.

Крушину рекомендують як симптоматичний засіб при запорах. Застосовується вона у вигляді настою, порошка або у складі фармацевтичних засобів. Кора крушини виявляє проносну, протизапальну дію.

Відвар, сухий та рідкий екстракти кори, сироп, сумарний препарат антрахінонових похідних рамніл використовується при атонії кишківника, хронічних запорах. У народній медицині використовується при водянці, геморої, подагрі, захворюваннях печінки та гарячці. Кора входить до складу протизапальних препаратів вікаїр і вікалін, шлункових та проносних чаїв, послаблюючих і протигемороїдальних зборів, чаїв проти ожиріння тощо. Міцним відваром кори миють тіло при корості. Народна медицина використовує порошок плодів при анемії, водянці й надмірних місячних, а відвар плодів - для компресів і промивань при висипах на шкірі, гнійниках, струпах, фурункулах. Із плодів одержують фарби.

Крушина - типовий приклад лікарської рослини, яку слід застосовувати з обережністю. Це особливо справедливо відноситься до свіжої кори. Необхідно обмежувати тривалість лікування (не більше 8-10 днів) і уникати поєднання крушини з іншими послаблюючими засобами, оскільки це може викликати подразнення кишківника, посилення запорів і ослаблення перистальтики кишківника. Слід суворо дотримуватися доз, що рекомендуються. Наслідки їх перевищення можуть бути важкими (запаморочення, конвульсії). Крушина протипоказана вагітним і пацієнтам молодше 15 років. З нею не можуть поєднуватися багато лікарських препаратів.

Ознаки отруєння. Свіжу кору крушини для лікування використовувати не можна, так як вона містить отруйні речовини, що викликають блювання і болі. Вони руйнуються при зберіганні кори не менше, ніж 1 рік, або при сушінні при температурі 100 С протягом декількох годин. Отруйні також ягоди рослини. Для дітей смертельна доза 10-12 ягід. Симптоми – нудота, блювання, болі в шлунку, подразнення слизової оболонки, часто з кривавими виділеннями, провокують диспепсію, шкіряні висипи. При тяжких випадках отруєння виникає стан колапсу (при отруєнні дітей ягодами крушини).

2.63. Кукуль звичайний - *Agrostemma githago* L.

Родина гвоздикових - *Caryophyllaceae*

Кукуль обыкновенный

Життєва форма —

однорічна трав'яниста рослина. Уся рослина вкрита довгими м'якими волосками. Стебло пряmostояче, просте або розгалужене, 30-80 см заввишки. Листки супротивні, цілісні, цілокраї, лінійні або лінійно-ланцетні. Квітки великі, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, темно-рожеві, зрідка білі, одиничні. Плід — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Ростає як бур'ян у посівах ярих і озимих культур по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. У траві знайдено тритерпенові сапоніни, флавоноїди, фенолкарбонові кислоти, значну кількість амінокислот — орцилаланіну (в листках — 0,053% , у квітках — 0,096 %) та алантоїну, кумарину (в квітках). В насінні є стероїди (3,42 %), тритерпенові сапоніни (2-6 %), жирна олія (5,8-6,8 %).

Застосування. Препаратам з трави властива антимикробна, протистозидна й снодійна активність, їх використовували при простуді, бешихових запаленнях, бронхіті, шлункових кольках. Препарати з насіння виявляють антигельмінтну, діуретичну, кровоспинну та відхаркувальну дію. Використовують їх при коклюші, маткових кровотечах тощо. В Англії та Німеччині їх використовували для лікування пухлин різного походження. Болгарська фітотерапія використовує траву й насіння при лікуванні фурункульозу, геморою й дерматозів (найчастіше — у вигляді припарок або компресів із свіжого листя). Слід пам'ятати, що це отруйна рослина, особливо насіння. Застосовувати препарати з куколю треба лише за призначенням і під наглядом лікаря.

Ознаки отруєння. Отруйне насіння! Сильне подразнення шлунково-кишкового тракту, слиновиділення, нудота, блювання часто з кров'ю,

затрудненне ковтання, пронос; порушення серцевої діяльності, судоми, сильне подразнення нирок, параліч.

2.64. Купина запашна, купина лікарська, соломонова печать – *Polygonatum officinale* All.

Родина конвалієвих –Convallariaceae

Купена душистая

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста рослина. Має м'ясисте потовщене кореневище. Стебло гранчасте, голе, поникле, 20 - 50 см заввишки. Листки

почергові, розміщені в 2 ряди, обернені в один бік, видовженоеліптичні, 10-12 см завдовжки, 2-5 см завширшки; зверху зелені, зісподу - сірувато-зелені, з

напівстеблообгортною основою. Квітки двостатеві, правильні, білуваті, по одній - дві у пазухах листків; квітконіжки голі. Плід - синювато-чорна ягода. Цвіте у травні.

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках по всій території України.

Сировина. Кореневища свіжі та висушені.

Хімічний склад. Кореневища містять алкалоїди, сапоніни, цукри, крохмаль, слизисті речовини тощо.

Застосування. Відвар кореневищ вживають внутрішньо при кашлі, гострому бронхіті й запаленні легень, водянці, цукровому діабеті, при статевому безсиллі та як глистогінний засіб. У тибетській медицині кореневища купини використовують при шлунково-кишкових захворюваннях (очевидно, у зв'язку з наявністю в них значної кількості слизистих речовин).

Зовнішньо відвар кореневищ застосовують як знеболюючий засіб при люмбаго, радикуліті, ревматизмі, подагрі, геморої та як засіб, що сприяє розсмоктуванню синців. Як болетамувальний засіб використовують і настоянку кореневищ. Відваром кореневищ умивають обличчя для зменшення загару, а свіжим соком виводять на обличчі плями і ластовиння (сильне натирання може спричинити виразки!).

2.65. Курячі очка польові, огничок нивовий, польові зірки- *Anagallis arvensis* L.

Родина первоцвітних - *Primulaceae*

Очний цвет пашенный

Життєва форма — невеличка (8-25 см заввишки) трав'яниста гола рослина. Стебло чотиригранне, розпростерте. Листки супротивні, сидячі, яйцевидні або видовженояйцевидні, цілокраї, тупуваті; зісподу — з чорними крапками. Квітки правильні, двостатеві, одиничні, в пазухах

листоків, з подвійною, п'ятичленною зрослопелюстковою оцвітиною. Плід — коробочка. Цвіте з квітня по серпень.

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян на полях, у садах, біля шляхів і доріг.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, глікозид цикламін, флавоноїди, дубильні, гіркі речовини, пептонізуючий ензим примверазу та інші речовини.

Застосування. В народній медицині рослину використовують як сечогінний, заспокійливий, протизапальний і загальнозміцнюючий засіб. Препарати сприяють розчиненню каменів і піску в сечових органах, послаблюють і регулюють менструації. Настій трави вживають при хворобах печінки й жовчовивідних шляхів, жовтяниці різного походження, нирковокам'яній хворобі, туберкульозі легень, набряках, епілепсії й задишці та при психічних захворюваннях. Місцево настій використовують при різних хворобах шкіри: при лишаях, висипах і запальних процесах, які супроводяться сверблячкою. Порошком трави присипають довгонезагоювані гнійні рани. Траву у вигляді припарок прикладають до хворих місць при поліартриті й простудних хворобах. Примочки з свіжого соку рослини прикладають до очей при запаленні, а суміш свіжого соку з медом — при початковій формі катаракти. Рослина отруйна, передозування препаратів небезпечно!

2.66. Ластовень лікарський – *Vincetoxicum officinale* L.

Родина ластівневих – *Asclepiadaceae*

Ластовень лекарственный

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина, з повзучим кореневищем. Стебло 20 – 150 см заввишки, прямостояче, просте або розгалужене, вгорі трохи витке. Листки короткочерешкові, супротивні, яйцевидні, 6 -10 см завдовжки і 3 - 5 см завширшки; верхівка загострена, основа округла або серцевидна. Квітки двостатеві, правильні, дрібні, білі в зонтиковидних волотях. Плід – багатонасінна листянка. Цвіте у червні – липні.

Поширення. Росте по всій території України у лісах, по чагарниках, на степових схилах.

Сировина. Кореневища з коренями.

Хімічний склад. Кореневище містить серцеві глікозиди (вінцетоксин, асклепіадин), сапоніноподібну асклепінову кислоту та інші речовини.

Застосування. Ластовень лікарський виявляє сечогінну, потогінну, послаблюючу і блювотну дію. Настій кореневищ з коренями п'ють при серцебитті, підвищеному тиску крові, як потогінний і проносний засіб. Завдяки блювотній дії, препарати ластовня ефективні при отруєннях. Як сечогінний засіб використовують при водянці та при набряках, пов'язаних з захворюванням нирок. Настій кореневищ і свіже подрібнене листя використовують для прискорення загоювання ран.

Передозування препаратів ластовня лікарського спричинює отруєння!

Ознаки отруєння. Рослина дуже отруйна, особливо кореневище. У великих дозах препарати з ластовня викликають блювоту, довге вживання викликає хронічне захворювання нирок і сечового міхура. Лікування проводиться у відповідності з правилами допомоги при отруєнні невідомими отрутами. Необхідно призначення активованого вугілля і препаратів обволікувальної дії, ефективне промивання шлунка.

2.67. Латаття біле – *Nymphaea alba* L.

Родина лататтєвих – *Nymphaeaceae*

Кувшинка белая

Життєва форма. Багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина. Листки довгочерешкові плаваючі округло-овальні, цілокраї, 8 – 16 см завдовжки; їхні лопаті часто налягають одне на одну. Квітки двостатеві, правильні, великі, з чотирикутною основою чашечки, багатопелюсткові, пелюстки білі; трохи довші за чашолистки, поступово переходять у тичинки;

приймочка дуже вдавнена, пурпурова, рідше жовта з довгим конічним центральним відростком квітколожа. Плід – ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. Росте в стоячих та повільно текучих водах по всій території України.

Сировина. Кореневища, квітки, листя.

Хімічний склад. Кореневища містять алкалоїд німфеїн, дубильні речовини (до 10%), крохмаль (до 20%); листя – флавоноїди (мірицитрин, похідні лютеоліну), дубильні речовини, щавлеву кислоту; квітки містять карденолід німфалін, флавоноїди (глікозиди кемпферолу і кверцетину); насіння – дубильні речовини, карденолід німфалін, крохмаль (до 47%) жирну олію.

Застосування. Біле латаття володіє седативними, протидіарейними, гіпотензивними властивостями. Його також рекомендують при запаленнях шкіри і слизової оболонки рота і глотки. Воно пригнічує зростання грибків, що є причиною багатьох захворювань. При внутрішньому застосуванні латаття біле прописують у випадках патологічного статевого збудження (німфоманія, сатириаз) і при діареї. Кореневища використовують як сировину для приготування мікстури за прописом Здренко, яку вживають при папіломатозі сечового міхура, анацидному гастриті та виразці шлунка. В народній медицині рослину використовують для лікування пухлин різної етіології. Відвар кореневищ вживають при хворобах нирок і сечового міхура, як кровоспинний, в'язучий та гіпотензивний засіб. Подрібнене свіже кореневище використовують при невралгії та міалгії. Настоянку з листя вживають при нирковокам'яній хворобі. Настій пелюсток приймають при лихоманці, безсонні, підвищеному нервовому збудженні, маткових

кровотечах. Настоянку пелюсток вживають при недокрів'ї, нервових і серцевих захворюваннях, для розтирання при радикуліті та ревматизмі. Припарки з пелюсток використовують як болетамувальний засіб при невралгіях.

2.68. Латук дикий, кокиш, латук компасний - *Lactuca serriola* Torner, syn. - *L. scariola* L.

Родина айстрових - Asteraceae

Латук дикий

Родова назва від латинського слова «lact» - молоко.

Життєва форма — дворічна трав'яниста сіро-зелена рослина з молочним соком. Стебло пряме, борозенчасте, білувато-жовтувате, голе або внизу вкрите жорсткими щетинками, 60 - 120 см заввишки. Листки сидячі, зі стрілковидною основою, виїмчасто-перисторозсічені, з оберненими назад частками, по краю дрібноколючозубчасті, знизу по середній жилці щетинисті, спрямовані вгору. Квітки язичкові, двостатеві, блідо-жовті, в численних дрібних небагатоквіткових кошиках, що утворюють волотевидне суцвіття. Плід — сім'янка. Цвіте у червні - вересні.

Поширення. Латук дикий росте як бур'ян на городах, у садах по всій території України.

Сировина. Листя і затверділий молочний сік, так званий лактукарій.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять молочний сік, до складу якого входять гіркоти лактуцерин, лактуцин і лактуциктин, алкалоїди, смоли та інші речовини.

Застосування. Латук дикий виявляє седативну, спазмолітичну й сечогінну дію. Настій листя і лактукарій

застосовують при нервовому безсонні, підвищеній рефлексорній збудливості, болях, бронхітах, ларингітах, коклюші, бронхіальній астмі та як допоміжний засіб при лікуванні епілепсії. Як діуретичний засіб латук рекомендують при подагрі, захворюваннях сечового міхура і при водянці. Рослина отруйна.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, сонливість, помутніння свідомості. На урочистостях в пам'ять Адоніса – адоноліях, особливу роль грали «сади Адоніса» - глиняний посуд з рослинами і висадженими в них рослинами. Це був салат-латук, так як міф розповідав, що його листя були пелюшками для

новонародженого Адоніса, а також салат був останньою рослиною, яку він бачив перед загибеллю. Як розповідав Геродот, салат один раз справді став причиною смерті. Персидський цар Камбіз вбив свою дружину за те, що вона осмілилась порівняти з обципанним салатом його сім'ю, всі члени якої стали жертвами його недовіри і жорсткості.

2.69. Ломоніс прямий - Clematis recta L.

Родина жовтецевих - Ranunculaceae

Ломонос прямий

Родова назва від грецького слова *clema* – вусик. Латинська назва роду пов'язана з ліаноподібним видом рослин, які чіпляються за опору за допомогою обвиваючих черешків листя.

Життєва форма - багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, розгалужене, ребристе, опушене, 80-150 см заввишки. Листки супротивні, непарноперисті, з 2-4 парами великих (до 9 см завдовжки), яйцевидних або ланцетовидних цілокраїх листочків. Квітки правильні, двостатеві, зібрані у верхівкові волотевидні суцвіття; оцвітина проста, з 4- 8 пелюстковидних білих, рідше — жовтуватих опадаючих листочків 8—12 мм завдовжки. Плід — з численних сім'янок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Рослина трапляється в соснових і мішаних лісах на узліссях, по чагарниках у лісових і лісостепових районах, рідше — на півдні України.

Сировина. Трава або листя, зібрані під час цвітіння рослини.

Хімічний склад. Трава ломоноса містить алкалоїди, сапоніни, анемонін, клематитол, близько 0,08% ефірної олії (в квітках).

Застосування. У народній медицині

рослина відома як потогінний, діуретичний та гіпотензивний засіб. Настій трави приймають внутрішньо при гіпертензії, мігрені, набряках серцевого походження, водянці, виразковій хворобі шлунка, запаленнях сечового міхура, як засіб проти венеричних захворювань, кісткових пухлин, для збудження апетиту. Зовнішньо настій трави ломоноса прямого використовують для лікування корости і захворювань шкіри інфекційного характеру, таких, як піодермії, мікози, інфекційні грибкові тріщини куточків

рота, фурункули, інфіковані рани тощо. Лікування проводять шляхом змащування настоем трави уражених ділянок тіла 2-3 рази на день (для посилення терапевтичного ефекту одночасно з місцевим лікуванням настій приймають внутрішньо). В гомеопатії ломоніс прямий використовують у вигляді спиртової витяжки при малярії, запаленні очей, запальних процесах сечового міхура, при злоякісних висипах на шкірі та при лишаях. Слід однак зазначити, що деякі автори рекомендують використовувати ломоніс прямий тільки місцево, мотивуючи це тим, що рослина дуже отруйна.

Ознаки отруєння. При попаданні на шкіру викликає появу пухирів. При розтиранні трави подразнюються слизові оболонки очей і носа, викликаючи виділення з носа, сльози, слиновиділення.

2.70. Мак дикий – *Papaver rhoeas* L.

Родина макових – Papaveraceae

Мак самосейка

Життєва форма. Однорічна трав'яниста рослина з молочним соком. Стебло пряmostояче, розгалужене, 25 - 80 см заввишки. Листки почергові перисторозсічені, з видовженоланцетними, надрізано зубчатими частками, з яких верхівкові частки довші за бічні. Квітки великі (3-5 см у діаметрі), двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, одиничні; пелюстки яскравочервоні, рідше – рожеві або білі, здебільшого з чорною плямою біля основи, в ширину більші, ніж у довжину. Плід – широкоеліпсоїдна коробочка, при основі звужена в добре помітну ніжку. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. Мак дикий росте розсіяно як бур'ян на кам'янистих схилах, на полях, на межах, уздовж доріг по всій території України.

Сировина. Пелюстки, макові головки.

Хімічний склад. Квітки маку містять 0,05% алкалоїдів (реадин, реаргенін, коптизин, хлорид N-метилстилопіну, глауцин), антоціани (похідні пеларгонідину, ціанідину, 3-біозидпеларгонідину та нудикаулін), вітамін С, слиз, пектин, смолисті речовини та солі заліза і магнію. В головках – алкалоїди (коптизин, реадин, сангвінарин, папаверубінін),

вітамін Е, жирні кислоти (пальмітинова, стеаринова, лінолева).

Застосування. Завдяки наявності алкалоїду реадину квітки маку заспокоюють кашель. Вони також знімають спазми і надають заспокійливу дію на нервову систему.

Внутрішнє застосування маку можна рекомендувати при підвищеному збудженні серця (схильності до прискороного серцебиття) у дорослих із здоровим серцем. Він застосовується при симптоматичному лікуванні нервового збудження у дорослих і дітей, особливо при легких формах безсоння. Препарати на основі маку ефективні при лікуванні сухого кашлю і допомагають при захриплості.

Мак дикий має легкі снодійні й болетамувальні властивості, заспокійливо діє на центральну нервову систему, виявляє потогінну, пом'якшувальну, обволікаючу та кровоспинну дію.

Настій пелюсток застосовують при бронхітах, трахеїтах і ларингітах, проти кашлю, від безсоння, для лікування діареї й дизентерії, у випадку серцебиття, при болях у черевній порожнині та у разі мимовільного сечовипускання.

Відвар головок маку застосовують при гострому кашлі (особливо у дітей), серцебитті, болях в черевній порожнині та у випадку нерегулярних місячних.

Екстракти з насіння маку виявляють протипухлинну дію, про що свідчать експериментальні й клінічні спостереження японських вчених.

У деяких країнах (Японія, Єгипет, Чілі, Марокко) плоди маку вживають при онкологічних захворюваннях органів черевної порожнини, при саркомі, кондилومی та при зовнішніх формах раку.

Мак дикий – отруйна рослина. Передозування небезпечне!

Екстракт трави входить до складу уролесану, який показаний при холециститі, жовчокам'яній хворобі, пієлонефриті тощо. Трава використовується як пряність та засіб від молі.

Застереження. Протипоказано приймати настій трави при вагітності і підвищеній секреції жовчі.

2.71. Мак снотворний - *Papaver somniferum* L.

Родина макових - *Papaveraceae*

Мак снотворний

Життєва форма — однорічна трав'яниста гола або розсіянощетиниста рослина. Стебло пряmostояче, просте або вгорі розгалужене, 50-120 см заввишки. Листки, крім найнижчих, стеблообгортні, цілісні, великозубчасті або надрізанолопатові, дуже сизі. Квітки великі, двостатеві, 4-пелюсткові, одиничні, на довгих кінцевих квітконосах; пелюстки білі, фіолетові або пурпурові, з білою, фіолетовою або жовтавою плямою при основі. Плід — куляста коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Мак снотворний вирощують по всій території України як лікарську, олійну й декоративну рослину; іноді трапляється здичавіло на

забур'яених місцях. культивування маку снотворного і виробництво опію контролює Міжнародний комітет з наркотиків при ООН. Вирощування маку приватними особами в Україні заборонене.

Сировина. Коробочки олійних сортів маку снотворного з залишками верхньої частини стебел завдовжки до 10 см (*Capita Papaveris*), які заготовляють у період повної стиглості, коли вони набувають жовто-бурого забарвлення, при стисканні в руці ламаються, а при струшуванні в них чути шурхіт від пересипання насіння.

Хімічний склад. Мак снотворний містить 30 отруйних алкалоїдів ізохінолінової структури, кількість яких у сухих головках становить 1 - 2,5%. Практичне значення мають алкалоїди морфін, кодеїн і папаверин. Крім алкалоїдів, у сировині є тритерпеновий спирт циклолауденол, меконін, сітостерин та органічні кислоти (хелідонова,

оксицинохінонова, кавова, ванілінова, п-кумарова, меконова та інші).

Застосування. Фармакологічні властивості маку снотворного зумовлені наявністю в ньому алкалоїдів, найголовнішими серед яких є морфін, кодеїн і папаверин. Морфін є основним представником групи наркотичних анальгетиків. Він блокує передачу больових імпульсів до кори головного мозку, пригнічує дихальний, кашлевий і блювотний центри, гальмує секреторну активність і рухову функцію шлунково-кишкового тракту, посилює дію наркотичних, снодійних і місцевоанестезуючих засобів, зумовлює виражену ейфорію. Використовують морфін як знеболюючий засіб при травмах, у доопераційному й післяопераційному періодах, при сильних болях, пов'язаних з патологією внутрішніх органів (злоякісні новоутворення, інфаркт міокарда, кишкові й ниркові кольки, різні запальні процеси тощо), у разі безсоння, зумовленого сильними больовими відчуттями. Рідше його призначали при сильному кашлі й ядусі, пов'язаній з гострою серцевою недостатністю. В рентгенологічній практиці морфін використовують при дослідженні шлунка, дванадцятипалої кишки і жовчного міхура. При багаторазовому, тривалому прийманні морфіну розвивається хвороблива пристрасть до нього організму (морфінізм), яка супроводиться глибокими психічними розладами й виникненням певної патології внутрішніх органів. Побічні ефекти морфіну (нудота, блювання, запор, порушення ритму

серцевої діяльності та функцій травлення) усувають одноразовим прийманням холінолітичних засобів (атропін, метацин та інші). Аналогічні показання до призначення має і препарат омнопон, який являє собою суміш гідрохлоридів алкалоїдів опію (48-50% морфіну і 32-35% інших алкалоїдів).

До групи наркотичних анальгетиків належить і кодеїн, але болетамувальні властивості у нього виражені слабше. В терапевтичних дозах він не пригнічує дихання, серцевої діяльності та функції шлунково-кишкового тракту. Разом з тим у нього значно сильніше, ніж у морфіну, виражена здатність зменшувати збудження кашлевого центру, що й зумовлює його застосування для заспокоєння кашлю. За характером дії й показаннями до призначення близькими до кодеїну є етилморфіну гідрохлорид і кодеїну фосфат. На відміну від кодеїну етилморфіну гідрохлорид використовується ширше (як протикашлевий і болетамувальний засіб, в офтальмології), а кодеїну фосфат відзначається меншою токсичністю. Кодеїн входить до складу таблеток «кодтерпін» і «таблеток від кашлю», які призначають для тамування кашлю, та як відхаркувальний засіб, і до складу мікстури Бехтерева, яка має заспокійливі властивості.

Ознаки отруєння. Алкалоїди тебаїн і лаудин є судомними отрутами. Отруєння соком або морфіном спричиняє нудоту, блювоту, порушення серцевої діяльності, запор, сухість слизових оболонок, алергічні реакції, затримку сечовиділення. Розвивається запаморочення, галюцинаторне потьмарення свідомості. При тривалому прийманні морфіну розвивається хвороблива пристрасть, глибокі психічні розлади. Морфін протипоказаний людям похилого віку, дітям до 2 років, при хворобах печінки, брадикардії, недостатності дихального центру, загальному виснаженні.

2.72. Маренка запашна - *Asperula odorata* L.

Родина маренових - *Rubiaceae*

Ясменник душистий

Родова назва від латинського *Aspedula* (шорсткий). Видова назва від латинського *odorata* у висушеному вигляді приємно пахне кумарином.

Життєва форма — багаторічна трав'яниста з запахом кумарину рослина. Стебло чотиригранне, пряме, нерозгалужене, 10-40 см заввишки, гладеньке, голе, лише біля основи листків — з кільцем волосків. Листки сидячі, по краях шорсткі від спрямованих вперед шипиків; нижні листки лопатеві, зібрані 4-6-членними кільцями, верхні — ланцетні, гострі, по 8 у кільці. Квітки правильні, дрібні, зібрані на верхівці стебла трьома півзонтиками, що утворюють щитковидну волоть віночок білий ліжкуватий, до середини чотирироздільний. Плід сухий, вкритий гачкуватозагнутими щетинками; розпадається на 2 горішки. Цвіте у травні—липні.

Поширення. Маренка запашна росте в широколистяних лісах у Карпатах, на Розточчі-Опіллі, на Західному і Правобережному Поліссі, в лісостепових районах, у Лівобережному Степу та в Гірському Криму.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава маренки запашної містить флавоноїди (0,61 %), кумарин (0,18 %), лактон асперулозид (до 0,15%),

щавлеву, винну, катехінову, яблучну й водорозчинну кремнієву кислоти, вітамін С (59,5-87мг%), смолисті (4,12 %), дубильні і гіркі речовини та сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати маренки запашної активно впливають на обмін речовин, заспокійливо діють на центральну нервову систему, уповільнюють скорочення і регулюють роботу серця, стимулюють виділення сечі, жовчі і поту, мають легкі послаблюючі, антисептичні, ранозагоювальні та болетамувальні властивості. Настій трави маренки запашної приймають внутрішньо від серцебиття, при ангіоневрозах, неврастенії, істеричних приступах, безсонні, невралгії, при жовтяниці, жовчокам'яній і нирковокам'яній хворобах, при запорах, проносах і гострих катарах кишківника, водянці і набряках, дисменореї та як пом'якшувальний засіб при кашлі. Як зовнішній засіб настій трави маренки запашної використовують для лікування ран, виразок, фурункулів, наривів та гноячкових висипів. Маренка запашна — отруйна рослина. Передозування небезпечно!

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, болі в шлунку, запаморочення, головний біль, параліч.

2.73. Мачок жовтий – *Glaucium flavum* Grantz

Родина макових – Papaveraceae

Мачок желтый

Родова назва *Glaucium* утворена від грецького *glaucos* – світлосиний, синюватий, характеризує сизі прикореневі листки, видова назва *flavus* – жовтий характеризує колір пелюсток.

Життєва форма. Одно- або дворічна трав'яниста рослина, 30-50 см заввишки. Корінь вертикальний, містить молочний сік. Рослина сиза. Стебла

голі, гіллясті. Прикореневі і нижні стеблові листки сизі, густоопушені, ліроподібно-перисторозсічені, серединні стеблові – сидячі, більш глибоко розсічені, верхні – при основі стеблоохоплюючі, голі. Квітки двостатеві, правильні, діаметром до 5 см. Чашечка з двох чашолистків, що опадають при розкриванні квітки. Пелюсток чотири, вони жовті, інколи жовтогарячі. Плід – стручкоподібна коробочка. Цвіте у травні – липні.

Поширення Мачок жовтий росте рідко на пісках, на кам'янистих схилах по берегах Чорного моря в Криму. Введений в культуру.

Вид занесений до "Червоної книги України". Заготівля суворо заборонена!

Сировина. Квітуча трава.

Хімічний склад. Трава мачку містить алкалоїди, з яких переважає глауцин, коридин, ізокоридин, ізоболдин, протопін, алокриптопін, сангвінарин,

хелеритрин, хелерубін, норхеледонін, хеледонін, магнофлорин, гіркоти - глаукопін, слиз, смоли, фумарова і діоксималеїнова кислоти, флавоноїди та мінеральні солі.

Застосування. Трава мачку має протикашлеву, гіпотензивну, заспокійливу, знеболювальну, спазмолітичну дію. З трави отримують алкалоїд глауцин, який за силою і тривалістю протикашлевої дії перевищує кодеїн і не дає побічного ефекту; знижує кров'яний тиск, розслабляє мускулатуру, заспокоює. Препарати (глауцин, глаувент, бронхолітин, тусиглауцин, та ін.) - призначають при захворюваннях легень, верхніх дихальних шляхів. У народній медицині використовують як сечогінний, відхаркувальний, заспокійливий і протидіабетичний засіб, зовнішньо - для загоювання гнійних ран.

Застереження. Препарати протипоказані при гіпотонії.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, закрепи, запаморочення, сухість слизових гортані, можливі алергічні реакції, артеріальний тиск знижений.

2.74. Мигдаль звичайний - *Amygdalus communis* L.

Родина розових - *Rosaceae*

Миндаль обыкновенный

Життєва форма

— гіллястий кущ або невелике (4- 8 м заввишки) дерево. Має пагони двох типів: видовжені вегетативні і вкорочені генеративні. Кора на однорічних пагонах червонувато-коричнева, на гілках - сіро-бура, на стовбурі - сіро-чорна. Листки почергові, ланцетні,

залозисто-пилчасті, загострені. Квітки правильні, 5-пелюсткові, двостатеві, майже сидячі, одиничні або розміщені попарно; пелюстки білі або світло-рожеві. Плід — кістянка; кісточка дірчасто-ямчаста, стисла, овальна, з поверхні гладенька. Цвіте у лютому — березні, до розпускання листя. Існують дві форми мигдалю звичайного, які морфологічно не розрізняються: з солодким ядром (*var. sativa*, синонім — *var. dulcis*) і з гірким (*var. amara*).

Поширення. На Україні, переважно в Криму, мигдаль вирощують. У культурі переважно сорти з солодким ядром.

Сировина. Ядра плодів (*Semina Amygdali exscorticate*) і листя (*Folia Amygdali*). Плоди збирають повністю стиглими, коли вони починають жовтіти і випадати з оплодня.

Хімічний склад. Насіння солодкого мигдалю (*Semen Amygdalae dulcis*) містить жирну олію (30- 62%), білок (до 20%), сахарозу (10%), глюкозу, гумоподібні речовини (2-3%), слиз (3%), емульсин, ліпазу та інші ферменти, вітаміни В₁ (0,15-0,22 мг%), В₂ (0,62 мг%), В₅, В₆, РР (4,8 мг%), С (6-18 мг%), каротин (0,02- 0,17 мг%), дубильні речовини (0,17—1,39%), аспарагін та холін, 18 макро- і мікроелементів (до 3 %) — кальцій, магній, натрій, залізо, марганець, мідь, барій та інші. Насіння гіркого мигдалю (*Semen Amygdalae amarae*) відрізняється меншим вмістом цукрів (3-5%) і жирної олії (35-38%) та наявністю глікозиду синильної кислоти амігдаліну (1,5-8%). Жирна олія солодкого та гіркого різновидів мигдалю складається з олеїнової (понад 70%), лінолевої (20%) та пальмітинової (3%) кислот, фітостерину (0,3%) та гліцеридів насичених жирних кислот (до 5%).

Застосування. Солодкий мигдаль рекомендують вживати при недокрив'ї, астенії, після перенесених виснажливих хвороб, при затримці росту у дітей та як ліки від судомного кашлю, при підвищеній кислотності шлункового соку, виразці шлунка, особливо у завзятих курців (тамує епігастральний біль). Гіркий мигдаль для їжі непридатний. Він містить амігдалін, який під дією соляної кислоти шлунка та ферменту емульсину (є в самому мигдалі) розкладається на глюкозу, бензойний альдегід і дуже отруйну синильну кислоту. З одного плоду гіркого мигдалю може надійти в організм близько 1 мг синильної кислоти. Вважається, що для дорослої людини смертельною дозою є 30-60 плодів гіркого мигдалю, а для дитини — 7-15. Розтовкуючи ядро солодкого мигдалю з водою або молоком, одержують мигдальне молоко (*Emulsio Amygdalarum*), яке застосовують при опіках і інших ушкодженнях шкіри, при сверблячці, як косметичний засіб при дифузному облісінні та для догляду за шкірою всіх типів. Мигдалева олія (*Oleum Amygdalarum*), яку добувають холодним пресуванням ядер солодкого й гіркого мигдалю, застосовується при гастриті, колітах, як проносний засіб при запорах (особливо у немовлят) і як основа для лініментів та інших галенових препаратів, а також як розчинник для препаратів, які використовують у вигляді ін'єкцій. Як зовнішній засіб мигдалеву олію використовують при сверблячці і пролежнях. Рафінована мигдалева олія, одержана гарячим пресуванням, використовується як харчовий продукт і в парфумерній промисловості, а нерафінована — у миловарінні. З макухи солодкого мигдалю виготовляють мигдалеві висівки (*Furfur Amygdalarum*), які використовують у косметиці як засіб, що пом'якшує і очищає шкіру. З макухи гіркого мигдалю шляхом перегонки з водяною парою одержують гіркомигдалеву воду (*Aqua Amygdalarum amararum*). У гомеопатії настоянка гіркого мигдалю використовується при астмі, епілепсії, дифтерії.

Ознаки отруєння. Під дією синильної кислоти, яка входить до складу насіння мигдалю, паралізується діяльність дихальних тканинних ферментів. Від великих доз через декілька хвилин настає смерть в результаті паралічу дихального центру особливо чутливі до дії синильної кислоти діти (отруєння після вживання 10-12 штук). Солодкий мигдаль отруєння не викликає.

2.75. Мигдаль степовий, бобчук, мигдаль низький- *Amygdalus nana* L.

Родина розових - *Rosaceae*

Миндаль степной

Життєва форма — невеликий (30-100 см заввишки) кущ. Кора на однорічних пагонах білувата, на багаторічних — червонуватосіра. Листки почергові, ланцетні, гостро-пилчасті, на верхівці загострені, на вкорочених пагонах, які часто перетворюються на колючки, сидять пучками, на ростових — частіше одиничні; пелюстки яскраво-рожеві, у деяких культурних форм — білі. Плід — яйцевидно-округла, трохи сплюснута, вкрита повстю кістянка;

кісточка косо-яйцевидно-округла, майже гладенька. Цвіте у березні — травні, одночасно з появою листя.

Поширення. Мигдаль степовий росте в Лісостепу (переважно на півдні), в Степу і в Криму на степах, схилах, серед чагарників. Вирощують як декоративну рослину.

Сировина. Плоди.

Хімічний склад. У ядрі кісточок є жирна (20%) і ефірна олії, глікозид амигдалін (2,5-3,5%), білок (20%), крохмаль, слиз, холін, аспарагін, вітаміни групи В, аскорбінова кислота, каротин та мінеральні солі.

Застосування. Плоди мигдалю степового використовують як сировину для виробництва гіркомигдалевої води і жирної олії.

2.76. Мильнянка лікарська – *Saponaria officinalis* L.

Родина гвоздичних - *Caryophyllaceae*

Мильнянка лекарственная

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста гола або короткошорсткувата рослина, має повзуче гіллясте червонувате кореневище. Стебла численні, прямостоячі, прості або вгорі розгалужені (30-60 см) заввишки. Листки супротивні, при основі звужені в короткий черешок, видовжені або еліптичні, з трьома жилками і з гостро-шорстким краєм. Квітки двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, запашні, в щитковидно-волотистому суцвітті; пелюстки білі або блідо-рожеві, виїмчасті. Плід – коробочка. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Мильнянка лікарська росте серед чагарників, на узліссях по всій території України.

Сировина. Кореневище, трава.

Хімічний склад. Кореневище мильнянки містить до 20% тритерпенових сапонінів, у тому числі сапонізиди А, В, С і Д, агліконами яких є гіпсогенін. У листках рослини міститься глікозид сапонарин і аскорбінова кислота (до 1%).

Застосування. Препарати мильнянки лікарської посилюють видільні функції слизових оболонок верхніх дихальних шляхів і травного тракту, розріджують слизисті виділення, полегшують відхаркування, виявляють потогінну, жовчогінну та діуретичну дії, сприяють виведенню з організму токсичних продуктів обміну, тому показане застосування при хронічних катарах верхніх дихальних шляхів, особливо при запаленнях трахеї та при бронхітах. Як допоміжний засіб препарати мильнянки використовують при бронхіальній астмі, силікозі, інтоксикації організму внаслідок бактеріальної інфекції, літіазах, жовтяниці, захворюваннях селезінки, дерматозах та подагрі. Крім того, препарати мильнянки зв'язують холестерол і тим протидіють утворенню каменів жовчного міхура. Слід пам'ятати, що препарати мильнянки протипоказані при кровотечах з травного каналу.

Як зовнішній засіб рослину використовують при себорей та випадінні волосся.

Ознаки отруєння. Внутрішнє вживання мильнянки як отруйної рослини вимагає обережності, так як сапоніни мильнянки проявляють місцеву подразнюючу дію. Характерна ознака отруєння – солодкуватий, а потім пекучий смак в роті, з відчуттям слизу. Може викликати подразнення шлунка, кишківника, нирок, блювання, нудоту, кашель. Промивання шлунка суспензією активованного вугілля в 2% розчині натрію гідрокарбонату.

2.77. Молочай городній - *Euphorbia replus* L.

Родина молочайних – *Euphorbiaceae*

Молочай огородний

Життєва форма — однорічна трав'яниста гола рослина. Стебла підведені або, рідше, прямостоячі, розгалужені, 10-25 см заввишки. Листки почергові, оберненояйцевидні, тупі. Квітки різностатеві, однодомні, без оцвіттини; одна маточкова квітка та 10-12 тичинкових квіток, які оточені чашечковидним покривальцем і утворюють невеличкі суцвіття, подібні до квітки. Головних променів суцвіття три. Плід — трилопатевий тригорішок; насінини шестигранні, по двох гранях борозенчасті, по чотирьох — ямчасті. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Молочай городній росте розсіяно в степових і лісостепових районах України як бур'ян на полях та біля доріг.

Сировина. Трава і корені.

Хімічний склад. Молочай городній містить їдкий молочний сік (евфорбій), смолу, каучук, солі яблучної кислоти та мінеральні речовини. Основною діючою речовиною молочного соку є евфорбон, до складу якого входять евфол, α -евфорбол, тараксерол, тритерпеновий спирт резинеферол і β -амірин. У насінні рослини є жирна олія, смола, евфорбіостероїд та сліди алкалоїдів.

Застосування. Настій трави, молочний сік (свіжий чи сухий розведений), відвар цілої рослини використовують у дерматології і косметичі. При виведенні веснянок і плям обличчя змащують спочатку молочним соком, а потім — риб'ячим жиром. Свіжий молочний сік рослини використовують і для боротьби з блощицями. Останнім часом увагу дослідників привертають повідомлення про антибластичні

властивості молочаїв і можливості синтезу статевих гормонів і вітаміну D з евфорбіостероїду. Молочай городній — отруйна рослина. Передозування небезпечне!

Ознаки отруєння. Молочний сік викликає запалення шкіри, сильні опіки, довго не заживаючі виразки. Сік, який попадає в очі, може привести до втрати зору. При отруєнні препаратами молочаю відмічається нудота, блювання, зниження температури тіла, коліт, гастроентероколіт. Спостерігається втрата свідомості, судоми, важкі порушення серцевої діяльності. Перша допомога — промивання шлунка суспензією активованного вугілля.

2.78. Молочай кипарисовидний - *Euphorbia cyparissias* L.

Родина молочайних - *Euphorbiaceae*

Молочай кипарисовидный

Життєва форма — багаторічна трав'яниста сірувато-зелена, з білим молочним соком рослина. Стебла численні, прямостоячі, 10-40 см заввишки, голі або в нижній частині короткопухнасті, з неплідними густооблиственними гілочками. Стеблові листки вузьколінійні, сидячі, до основи звужені, тупі, одножилкові; верхівкові — нитковидні. Квітки різностатеві, однодомні, без

оцвітину; одна маточкова квітка та 10-12 тичинкових квіток оточені дзвоникомовидним покривальцем і утворюють невеличкі суцвіття подібні до квітки. Головних променів суцвіття 10-15. Плід — густодрібнобородавчастий трилопатекий тригорішок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Молочай кипарисовидний росте майже по всій території України (крім Донецького Лісостепу і Степу) на степових схилах, відкритих піщаних місцях, як бур'ян на полях та біля доріг.

Сировина. Трава і корені.

Хімічний склад молочаю кипарисовидного близький до хімічного складу молочаю городнього.

Застосування. Галенові препарати молочаю кипарисовидного мають сечогінні, глистогінні, потогінні та болетамувальні властивості. Великі дози рослини спричинюють блювання. Молочний сік при нанесенні на шкіру виявляє місцеву подразнюючу дію. Водний настій трави або коренів молочаю вживають при катарах шлунка, захворюваннях нирок, як послаблюючий, блювотний та протиглісний засіб. У дерматології й косметиці настій трави або молочний сік рослини (свіжий чи сухий розведений) використовують для виведення веснянок і плям на обличчі, видалення мозолів і бородавок та для лікування лишайів. Молочай кипарисовидний — отруйна рослина. Передозування небезпечне!

2.79. Молочай степовий – *Euphorbia stepposa* Zoz.

Родина молочайних – Euphorbiaceae

Молочай степной

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина; стебло прямостояче, голе, сизувате, 30-60 см заввишки. Листки цілісні, почергові, широколанцетні, з 3–5 жилками, шкірясті, тупі, з невеличким верхівковим вістрям. Квітки різностатеві, однодомні, без оцвітину; одна маточкова квітка та 10-12 тичинкових квіток оточені чашечковидним покривальцем і

утворюють невеличкі суцвіття. Головних променів суцвіття 7- 13. Плід – трилопатевий тригорішок. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. Молочай степовий росте на відслоненнях, степових схилах України.

Сировина. Трава, корені.

Хімічний склад. Молочай степовий

містить молочний сік, смолу, каучук, солі яблучної кислоти, мінеральні речовини, тараксерол, тритерпеновий спирт резинеферол, β -амірин, евфол, евфорбон. Насіння містить жирну олію, смолу, евфорбіостероїд та сліди алкалоїдів.

Застосуванн. В народній медицині молочай степовий використовують як послаблюючий, сечогінний і глистогінний засіб, при ракових пухлинах, хворобах шкіри.

Настій трави, молочний сік і відвар трави використовують у дерматології, косметиці. Соком рослини виводять бородавки, мозолі та плями на обличчі.

2.80. Наперстянка пурпурова - *Digitalis purpurea* L.

Родина ранникових – *Scrophulariaceae*

Наперстянка пурпурная

Родова назва *Digitalis* – величиною в палець, пальчатий, характеризує форму квітки. Видова назва *purpurea* характеризує забарвлення віночка. Вперше описав і дав назву виду *Digitalis* ботанік і лікар Фукс у 1543р. Лікар М. Еденс писав: «Наперстянка в руках терапевта, як скальпель в руках

хірурга». Існує скадинавська легенда про походження наперстянки. Бідній сироті від померлої матері дістались два наперстки, якими вона дуже дорожила. Зла мачуха відібрала їх у дівчинки і закопала в саду. Гірко оплакувала сирота втрату. Весною на тому місці, де мачуха закопала наперстки, вирости квітки, дуже схожі на втрачені наперстки. Легенди говорять про те, що ельфи ці квітки носять як шапочки, а в ночі сплять в цих квітках. В Англії рослину називають «лисячі рукавички».

Життєва форма. Дворічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, малорозгалужене, рідше просте, сіроповстисте, 50-150 см заввишки. Прикореневі листки видовжено-яйцеподібні або яйцевидно-ланцетні, на довгих крилатих черешках, зморшкуваті, з обох боків вкриті м'якими волосками; зібрані в розетку; стеблові листки: нижні завдовжки 12-20 см, яйцевидні, середні - короткочерешкові, нижні - черешкові, верхні - сидячі. Край листків нерівногородчастий. Квітки двостатеві, неправильні, пониклі, утворюють однобічне гроно завдовжки 50—80 см. Віночок у вигляді наперстка, зовні пурпуровий, всередині білий з пурпуровими плямам, Плід — яйцевидна двогнізда коробочка. Цвіте у червні - липні.

Поширення. Культивується на Україні як лікарська рослина.

Сировина. Листя.

Хімічний склад. Листя наперстянки пурпурової містить більш як 50 кардіотонічних глікозидів. Найбільш вивченими є пурпуреаглікозиди А, В і глюкогіталоксин, які в процесі сушіння і зберігання під дією ферментів перетворюються відповідно на дигітоксин і гітоксин. Крім карденолідів, знайдені стероїдні сапоніни (дигітонін, тігонін, гітонін), флавоноїди (лютеолін, апігенін), холін, органічні кислоти (оксибензойна, ванілінова, кофейна, ферулова, *n*-кумарова) та ін.

У листі наперстянки пурпурової містяться: макроелементи (міліграм/г): К - 29,60, Са - 20,60, Mg - 2,80, Fe - 1,40; мікроелементи (КНМ): Mn - 0,24, Со - 0,18, Cu - 0,62, Zn - 1,41, Мо - 8,53, Сг - 0,43, Al - 0,82, Ва - 1,27, V - 0,59, Se - 1,70, Ni - 0,26, Sr - 0,38, Cd - 16,60, Pb - 0,13, Ag - 8,00, В - 51,60 мкг/г.

Застосування. Препарати наперстянки дигітоксин, гітоксин, кордигіт проявляють кардіотонічну, діуретичну, протиаритмічну, цитостатичну та тонотропну дію. Препарати серцевих глікозидів призначають при серцевій недостатності, порушеннях кровообігу, набряках, для підвищення тонуусу і збудженні міокарда.

Застереження. Препарати наперстянки мають властивість кумулюватися, тобто накопичуватися в організмі, тому слід чергувати їх з препаратами інших рослин, які не виявляють кумулятивних властивостей; приймати їх можна тільки за призначенням лікаря.

Ознаки отруєння. Наперстянка володіє кумулятивними властивостями. Тривале використання незначних доз приводить до накопичення біологічно активних речовин (БАР) і до отруєння. Основні симптоми отруєння:

- розлад серцево-судинної системи: брадіаритмія, екстрасистолія, пароксизмальна тахікардія, атріовентрикулярна блокада, фібриляція шлуночків, гіпотензія;
- розлад центральної нервової системи: головний біль, запаморочення, шум у вухах, сонливість, марення, судоми;
- розлад сечовидільної системи: олігурія, анурія;
- порушення терморегуляції : лихоманка, похолодіння кінцівок;
- розлади інших систем : печія в горлі, порожнині рота.
- Перша допомога – промивання шлунка (через зонд) суспензією активованого вугілля (20,0-30,0 на 1 л води) або 0,2- 0,5% розчином таніну, сольові послаблюючі, очисні клізми.

2.81. Наперстянка шерстиста - *Digitalis lanata Ehrh.*

Родина ранникових – *Scrophulariaceae*

Наперстянка шерстистая

Життєва форма. Багаторічна (в культурі — дворічна) трав'яниста рослина з невеликим кореневищем та стрижневими коренями. Стебло прямостояче, малорозгалужене, 60-150 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові листя 6-12 (20) см завдовжки і 1,5 - 3,5 см завширшки, видовжено-яйцевидні, вкриті, як і верхні стеблові листки, залозистими волосками, цілокраї, рідше по краю трохи хвилясті або рідкозубчасті; верхні стеблові листки ланцетоподібні, жилкування дугонервове, з гострою верхівкою. Суцвіття – довге, густе, різнобічне гроно. Всі суцвіття, приквітники та частки чашечки білоповстистоопушені. Віночок буро-жовтий з ліловими жилками, завдовжки 20-30 мм, кулястоздутий.

Плід - двогнізда коробочка. Цвіте у липні - серпні.

Поширення. Наперстянку шерстисту вирощують як лікарську рослину.

Сировина. Листя наперстянки.

Хімічний склад. Листя наперстянки шерстистої містить близько 30 серцевих глікозидів, серед яких головними є ланатозиди А, В, С, D, Е. Крім того, у листі є стероїдні сапоніни дигітонін і тигонін, флавоноїди (лютеолін, skutellarin).

У листі наперстянки шерстистої містяться: макроелементи (міліграм/г): К—30,80, Са-19,90, Mg-3,20, Fe-0,40; мікроелементи (КНМ): Mn-0,26, Cu - 0,30, Zn-0,96, Co-0,07, Mo-4,53, Cr-0,03, Al-0,20, Ba-1,15, V-0,04, Se-10,30, Ni-0,07, Sr-1,00, Cd-2,80, Pb-0,09. В — 56,80 мкг/г.

Застосування. У медичній практиці застосовують препарати дигоксин, целанід, ізоланід, ланікор, ланатозид, ланатозид С. За фізіологічною дією глікозиди наперстянки шерстистої близькі до глікозидів наперстянки пурпурової; головна відмінність полягає в дещо швидшому всмоктуванні, меншому кумулятивному ефекті, виразнішій діуретичній дії. Препарати наперстянки шерстистої призначають для зняття нападу пароксизмальної тахікардії й при тяжких формах порушення кровообігу, при хронічній недостатності кровообігу 1, 2 і 3-го ступеня, що супроводиться тахікардією.

2.82. Наперстянка великоквіткова - *Digitalis grandiflora* L.

Родина ранникових - Scrophulariaceae

Наперстянка крупноцветковая

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина; стебло пряме, просте, 40-100 см заввишки. Листки почергові, великі (5-20 см завдовжки і 2-5 см завширшки), видовженоеліптичні або яйцевидно-ланцетовидні, дрібнопилчастозубчасті; прикореневі - при основі звужені в короткий черешок, стеблові - напівстеблообгортні, сидячі, по головній жилці залозисто-пухнасті. Квітки двостатеві, трохи неправильні, горизонтально відхилені або пониклі, зібрані в довге однобічне гроно; віночок трубчасто-дзвоникovidний короткодвогубий, 3-4 см завдовжки, блідо-жовтий, усередині - з буруватими жилками, зовні - разом з чашечкою залозисто-пухнастий, майже в 4 рази більший за чашечку. Плід - двогнізда коробочка. Цвіте у червні - серпні.

Поширення. Культивується на Україні як лікарська рослина.

Сировина. Листя.

Хімічний склад, застосування - аналогічно, як у наперстянки пурпурової.

2.83. Нетреба звичайна – *Xanthium strumarium* L.

Родина айстрових – Asteraceae

Дурнышник обыкновенный

Життєва форма. Однорічна трав'яниста шорстка сірувато-зелена з неприємним запахом рослина. Стебло прямостояче, розгалужене, бурувате, вгорі залозисте. Листки почергові, черешкові, округло-трикутні або яйцевидні, при основі серцевидні, надрізано зубчасті, часто 3-7-лопатеві.

Квітки трубчасті, дрібні, зеленуваті, одностатеві (рослини однодомні), зібрані в кошики, які розміщені в пазухах листків пучками; кошики з тичинковими квітками - багатоквіткові, оточені обгорткою з однакових незрелих листочків; з маточковими - двоквіткові, обгортка зрослолиста. Обгортка плодів сіро-зелена, овальна до основи і до верхівки звужена, 10-15 мм

завдовжки і 5-9 мм завширшки, на верхівці - з двома прямими розставленими або зближеними колючками, рідко вкрита шипиками, які не доходять до верхівки обгортки. Плід - сім'янка. Цвіте у липні - серпні.

Поширення. Нетреба звичайна росте по всій території України на засмічених місцях, на полях, у садах.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава рослини містить значну кількість йоду, алкалоїди, глікозид ксантострумарин, аскорбінову кислоту та інші речовини.

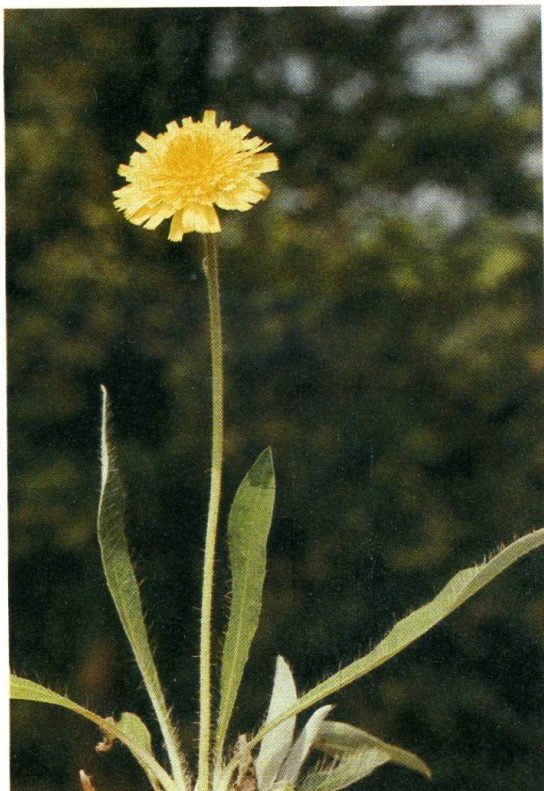
Застосування. З досвіду вітчизняної і зарубіжної народної медицини відомо, що трава нетреби звичайної має антимікробні, потогінні, жарознижуючі та седативні властивості. Найчастіше настій трави нетреби п'ють при діареї, дизентерії, при хворобах простудного характеру, при шкірних захворюваннях та хворобах щитовидної залози. Свіжий сік рослини вважається ефективним засобом від кропив'янки. Як зовнішній засіб використовують свіжий сік і настій трави нетреби. Ними змащують уражені місця при шкірних захворюваннях (екзема, лишай, скрофульозні струпи, рак шкіри, вугри, висипи, грибкові ураження тощо). Нетребу звичайну використовують у гомеопатії. Нетреба звичайна - отруйна рослина.

2.84. Нечуйвітер волохатенький - *Hieracium pilosella* L.

Родина айстрових – Asteraceae

Ястребинка волосистая

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста волосистоопушена кореневищна рослина. Має багаторічні повзучі пагони. Квітконосне стебло нерозгалужене, безлисте, 5-30 см заввишки. Листки - в прикореневій розетці, цілокраї, численні, оберненояйцевидно-ланцетні або ланцетні, тупуваті, до основи звужені в черешок, зверху голубувато-зелені, зісподу — сірувато-повстисті. Квітки усі язичкові, двостатеві, жовті, з 5 зубчиками на верхівці, зібрані в одиничні кошики, що розміщені на верхівці стебла; крайові квітки в кошику зовні з червоними смужками. Цвіте у травні - червні, нерідко повторно восени.

Поширення. Ростає по всій Україні в соснових та мішаних лісах, на лісових галявинах, узліссях, степових і піщаних схилах.

Сировина. Трава, квітки.

Хімічний склад. Трава рослини містить дубильні й гіркі речовини, слиз, смолу, кумарин умбеліферон, флавоноїди, цукри та марганець.

Застосування. Нечуйвітер волохатенький використовують у вигляді настою, порошку, сухого екстракту (у желатинових капсулах) або рідкого екстракту. Рослина також входить до складу різних фармацевтичних препаратів.

Нечуйвітер волохатенький має сечогінну дію, флавоноїди полегшують виведення з організму хлористих сполук і сечовини. Кумарин стимулює жовчовиділення. Умбеліферон (кумарин) володіє антибіотичною дією. Ця дія представляє особливий інтерес для ветеринарії.

Завдяки тому, що нечуйвітер стимулює функцію нирок, він рекомендується в основному при затримці рідини і набряках нижніх кінцівок.

Нечуйвітер волохатенький має властивості спиняти кровотечі, підвищувати діурез, посилювати виділення шлункового соку при недостатній кислотності, виявляє протизапальну дію. У народній медицині настій трави застосовується при маткових, легневих і шлункових кровотечах, кровохарканні, геморагічних виливах, дизентерії та геморої, при набряках серцевого й ниркового походження та уремії, при гіпоацидному гастриті, відсутності апетиту, при захворюванні печінки та при жовтяниці. Порошок з трави використовують для присипання гнійних ран.

Нечуйвітер волохатенький — отруйна рослина. Передозування небезпечно!

2.85. Обвійник грецький - *Periploca graeca* L. syn. *P. maculata* L.

Родина ластівневих - *Asclepiadaceae*

Обвійник грецький

Життєва форма — дерев'яниста ліана. Стебло витке, 4-8 (12) м завдовжки, з червоною корою, вкритою жовтаво-бурими сочевичками. Листки супротивні, прості, яйцевидні або овальні, цілокраї; 5-10 см завдовжки, короткочерешкові. Квітки правильні, двостатеві, зібрані в нещільні двохшестиквіткові напівзонтики; віночок зелено-бурий або зеленувато-

фіолетовий, зрослопелюстковий, з п'ятироздільним відгином, по краях волохатий. Плід— багатонасінна листянка; насінини з чубком. Цвіте з квітня по червень.

Поширення. Обвійник грецький трапляється в АР Крим.

Сировина. Кора.

Хімічний склад. Кора обвійника грецького містить серцевий глікозид периплоцин, 4-метоксисаліциловий альдегід, дубильні речовини та цукри.

Застосування. Основною діючою речовиною кори обвійника є глікозид периплоцин, який діє на серце подібно до серцевих глікозидів наперстянки і строфанту: поліпшує серцеву діяльність, уповільнює ритм серця, підвищує діурез, зменшує набряки й застійні явища у внутрішніх органах. На відміну від строфанту, обвійник має слабшу біологічну активність (у 3-4 рази), меншу токсичність і не кумулюється в організмі. Обвійник грецький призначають при серцево-судинній недостатності 1 і 2 ступеня та при органічних пороках мітрального клапана. При тяжких ураженнях міокарда, що супроводяться значними порушеннями кровообігу й різко вираженою гіпертензією, препарати обвійника не дають терапевтичного ефекту.

Обвійник грецький — отруйна рослина. Лікування треба, проводити під постійним наглядом лікаря.

2.86. Омела біла - *Viscum album* L.

Родина омелових - *Loranthaceae*

Омела белая

Viscum album* L.** — омела біла. ***Viscum походить від грецького *ixos*, що пов'язано з дієсл. **ischein** — тримати, утримувати (у м'якоті плодів міститься каучукова клейка маса, що утримує насіння). Звідси походить і значення слова **viscum** — пташиний клей (використовують для відловлення птахів). **Albus** (-a, -ит; прикм.) — білий (у рослини білі ягоди).

У кельтів і германців грала важливу роль як культова, лікарська і

магічна рослина. Омела «золота гілка» згадується в «Енеїді» Вергілія. Він розповідає про те, як Єней за порадою провидиці Сивіли добуває «золоту гілку» в саду Персефони, приносить її в жертву богині і попадає в підземне царство Аїда для побачення з батьком. Тільки «золота гілка» зірвана в гаю Персефони відкриває живій людині шлях в царство мертвих.

Життєва форма — багаторічний напівпаразитичний вічнозелений кулястої форми кущик. Гілки голі, зеленувато-жовті, циліндричні, дерев'янисті, вилчаторозгалужені, у вузлах потовщені і дуже крихкі. Листки супротивні, шкірясті, цілокраї, еліптичновидовжені, сидячі, жовто-зелені. Квітки одностатеві (рослини дводомні), жовті, сидячі, зібрані по 3-6 у головчасті суцвіття в розвилках гілок. Плоди ягодоподібні, білі, кулясті або короткоовальні, з трохи вдавленою верхівкою. Цвіте у березні — квітні.

Поширення. Омела біла паразитує на листяних (тополя, клен, береза, верба, липа, дуб, в'яз, груша, яблуня), рідко — хвойних породах, закріплюючись на них присосками, через які живиться за рахунок дерева, на якому оселилася. Трапляється в лісостепових районах, на Поліссі, зрідка на півночі Степу та в Криму.

Сировина. Молоді гілки з листям.

Хімічний склад. Омела біла містить 0,03—0,10 % віскотоксину (біла аморфна речовина, що складається з великої кількості амінокислот і цукрів), α - і β -віскол, вісцерин, олеанолову і урсолову кислоти, холін і його похідні (ацетилхолін, пропіонілхолін), аміни (віскалін, віскальбін, тирамін та ін.), спирти (пініт, квебрахіт та ін.), флавоноїди (кверцетин, рамнетин, ізорамнетин, рамназин-3-глюкозид, флавоядоринін А і В, гомофлавоядоринін В тощо), жирну олію, аскорбінову кислоту, каротин, смолисті речовини й мінеральні солі.

Застосування. Препарати омели мають гіпотензивні, седативні, в'яжучі, кровоспинні й глистогінні властивості, посилюють діурез і виділення продуктів азотистого обміну. В народній медицині омелу здавна використовують при шлунково-кишкових, менструальних і гемороїдальних кровотечах, проти епілепсії, еклампсії й істерії та при болях у животі. Чай з омели рекомендують як загальнозміцнюючий засіб для підвищення тону життя, ослабленим людям похилого віку та при запамороченні. Зовнішньо настій і порошок з трави омели використовують як пом'якшувальний і знеболюючий засіб при абсцесах та інших шкірних хворобах. Використовують омелу в гомеопатії. Слід пам'ятати, що при тривалому вживанні препарати омели можуть спричинити отруєння.

Ознаки отруєння. Виникає салівація, нудота, блювання, пронос, пригнічення нервової системи, зниження артеріального тиску. Один із важчих наслідків – ураження нирок (токсичний нефрит).

2.87. Орлики звичайні - *Aquilegia vulgaris* L.

Родина жовтецевих

Водосбор обыкновенный

Життєва форма — багаторічна трав'яниста гола або незалозистоопушена рослина родини жовтецевих. Стебло прямостояче, 30-80 см заввишки, у верхній частині розгалужене. Листки черешкові, двічі трійчатороздільні, з трилопатовими, по краях зарубчастими або цілокраїми частками. Квітки 4-5 см в діаметрі, на довгих ніжках, одиничні, в пазухах листків, з 5 яскраво забарвленими великими чашолистками і 5 лійковидними, При основі видовженими в шпорку пелюстками різного забарвлення— сині, лілові, рідше — червоні, рожеві та білі. Плід — збірна листянка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Орлики звичайні зрідка трапляються в лісових і правобережних лісостепових районах та в Криму в лісах і по чагарниках. Вирощують як декоративну рослину.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава орликів звичайних містить алкалоїди (0,008-0,054%), ціаногенні сполуки й аскорбінову кислоту (у свіжому листі).

Застосування. Галенові препарати орликів звичайних мають сечогінні, жовчогінні, потогінні, знеболюючі, заспокійливі, послаблюючі й антисептичні властивості. Внутрішньо препарати орликів вживають при альгоменореї, імпотенції, шлункових кольках, кровотечах, жовтяниці різного походження, при застійних явищах у селезінці, печінці й жовчному міхурі, в разі початкової стадії водянки. Гарячим настоєм трави полощуть рот при запаленнях і норицях, лікують висипи на шкірі. Рослина отруйна.

2.88. Очиток їдкий, заяча капуста їдка - *Sedum acre* L.

Родина товстолистяних- Crassulaceae

Очиток едкий

Життєва форма. Невеличка багаторічна трав'яниста рослина, 5-15 см заввишки. Стебла численні, соковиті; квітконосні - висхідні; вегетативні - часто лежачі. Листки дрібні, сидячі, м'ясисті, широкояйцевидні; на безквіткових пагонах розміщені черепичасто в 5-6 рядів, на квітконосних - рідше. Квітки двостатеві, правильні, з подвійною п'ятичленною оцвітиною, в розгалужених щитковидних суцвіттях; пелюстки золотисто-жовті, в 2-3 рази довші за чашечку. Плід - збірна листянка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Ростає на сухих відкритих піщаних і кам'янистих місцях, на луках, у світлих лісах, серед чагарників.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава очитку їдкого містить алкалоїди (седамін, нікотин, седридин, сединін, сединон, ізопельт'єрин), дубильні речовини,

аскорбінову кислоту, рутин, органічні кислоти, вуглеводи, віск, слиз.

Застосування. Препарати очитку їдкого посилюють моторну діяльність шлунково-кишкового тракту, активізують дихання, мають гіпотензивні й загальнотонізуючі властивості.

У народній медицині очиток їдкий використовують при епілепсії, недокрив'ї, атеросклерозі, жовтяниці, геморої, як протималарійний та сечогінний засоби. Зовнішньо рослину застосовують при різних шкірних хворобах і опіках. Припарки з свіжої трави вважаються ефективним засобом при новоутвореннях.

Ознаки отруєння. При попаданні соку на шкіру настає запалення з появою пухирів. Необхідно промити уражену ділянку шкіри проточною водою. При прийомі внутрішньо – опіки порожнини рота, нудота, блювання, зниження артеріального тиску, параліч, зупинка дихання.

Перша допомога – промивання шлунка водною суспензією активованого вугілля.

2.89. Паслін солодко-гіркий - *Solanum dulcamara* L.

Родина пасльонових - *Solanaceae*

Паслен сладко-горький

Життєва форма. Напівкущова, з повзучим кореневищем рослина. Стебла висхідні, виткі, 1-3 м завдовжки, розгалужені, голі або негусто опушені. Листки почергові, черешкові, видовженояйцевидні, цілокраї, на верхівці загострені, при основі здебільшого серцевидні, з обох боків розсіяноволосясті; верхні листки - при основі з частками по боках. Квітки двостатеві, правильні, зібрані півзонтиками, які утворюють у свою чергу волотевидне суцвіття; віночок фіолетовий, п'ятироздільний, з довгастими частками. Плід - яйцевидна червона ягода. Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Паслін солодко-гіркий росте по вологих місцях, серед чагарників по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Рослина містить стероїдні алкалоїди: солацеїн, соланеїн, соламаргін, соласонін та інші, агліконами яких є соланідин, томатидин і соласодин; дубильні речовини (8,5-11,5%), сапонінові кислоти (дулкамаретинова і дулмаринова) і глікозидну гірку речовину дулкамарин.

Застосування. Рослина має потогінні, протизапальні, відхаркувальні, діуретичні, жовчогінні, знеболюючі, слабкі наркотичні й проносні властивості, здатна поліпшувати обмін речовин. Препарати пасльону солодко-гіркого вживають при захворюваннях шкіри (дерматити, кропив'янка, хронічні екземи, лишай, псоріаз, ексудативний діатез, золотуха, запальні процеси й різні висипи на шкірі), при подагрі, ревматизмі, астмі, грипі, хронічних бронхітах і коклюші, при ускладненнях після простудних захворювань (невралгії, біль у вухах, проноси, запалення сечового міхура), у випадку жовтяниці і водянки та від глистів. При шкірних захворюваннях для посилення терапевтичного ефекту проводять місцеве лікування (компреси, примочки, обмивання і ванночки з настоєм трави). В гомеопатії рослину використовують при катарах та слабості сечового міхура, при гострих і хронічних захворюваннях шкіри, м'язових і суглобних ревматизмах, при невралгії, грипі й катарі органів дихання та при кашлі. Притаманні рослині токсичні властивості вимагають обережності при використанні.

Ознаки отруєння після вживання ягід – запаморочення, посилення слиновиділення, нудота, блювання, починають турбувати болі в підшлунковій залозі, поступово розповсюджуючись по всьому животі, можливий пронос, відчуття загальної слабості. при тяжких отруєннях проявляються симптоми, що вказують на ураження нервової системи, серця, нирок і крові (гемоліз еритроцитів). Перша допомога – промивання шлунка суспензією активованого вугілля, повний спокій, міцний чай або кава.

2.90. Паслін чорний - *Solanum nigrum* L.

Родина пасльонових - *Solanaceae*

Паслен чорный

Життєва форма. Однорічна трав'яниста розсіяноопушена або майже гола рослина. Стебло висхідне, розгалужене, гранчасте, 20-80 см заввишки.

Листки почергові, короткочерешкові, яйцевидні або яйцевидно-трикутні, по краях виїмчасті, рідше майже цілокраї супротивні. Квітки двостатеві, правильні, зібрані зонтиковидними завійками; віночок майже вдвоє довший за чашечку, до середини п'ятилопатевий, з загостреними яйцевидно-ланцетними лопатями, білий або білуватий з фіолетовим відтінком. Плід - чорна, рідше - біла, жовтувата, червонувата або зеленувата куляста повисла ягода. Цвіте з червня по вересень.

Поширення. Паслін чорний росте на забур'яненних місцях по всій території України.

Сировина. Трава, плоди і квітки.

Хімічний склад. Трава пасльону чорного містить глікоалкалоїди (солацеїн, соланеїн), алкалоїд соланін; рутин, аспарагін, сітостерин, дубильні речовини (7-10%), сапоніни, лимонну кислоту (у листі до 4,95%), вітамін С (24-184мг%) і каротин. У плодах є дубильні речовини, антоціани, вітамін С (до 1630 мг%), органічні кислоти й вуглеводи.

Застосування. Настій трави пасльону чорного використовують як седативний, спазмолітичний, болетамувальний, діуретичний, пом'якшувальний і протизапальний засіб. Лікування настоем трави показане при неврозах, головних

болях, спастичному кашлі, бронхіальній астмі, кольках у шлунку і кишківнику, спазмах сечового міхура, геморої, подагричних і ревматичних болях та як сечогінний засіб. Свіжі плоди, які виявляють гіпотензивну й холінолітичну дію, вживають при гіпертензії та атеросклерозі, геморої й ревматизмі, як легкий послаблюючий засіб та від глистів у дітей. Настій квіток рекомендують при ревматизмі, як сечогінний та відхаркувальний засіб. Зовнішньо паслін використовують для полоскання при запаленні слизової оболонки рота, гноячкових захворюваннях ясен, ангіні, при екземах, псоріазі.

Ознаки отруєння. Порушення свідомості, сонливість, слабкість, болі в животі, нудота, блювання, запаморочення, утруднене дихання, кашель з різким мокротинням, порушення серцевої діяльності, судоми, коматозний стан.

2.91. Переступень білий, нечіпай-зілля, переступень чорноягідний - *Bryonia alba* L.

Родина гарбузових - *Cucurbitaceae*

Переступень білий

Життєва форма — багаторічна трав'яниста шорстко-опушена рослина. Корінь ріповидно потовщений, 50-70 см завдовжки і 3-4 см завтовшки, м'ясистий, білувато-жовтий, з білим молочним соком. Стебла лазячі за допомогою

нерозгалужених вусиків, до 4 м завдовжки. Листки черешкові, почергові, яйцевидні, п'ятилопатеві, великозубчасті, з серцевидною основою. Квітки одностатеві (рослини однодомні), правильні, в пазушних суцвіттях; тичинкові зібрані гронами, маточкові — щитком; віночок зрослопелюстковий, жовто-білий, з п'ятироздільним, розправленим відгином. Чашечка жіночих квіток майже дорівнює віночкові. Плід ягодоподібний, кулястий, чорний, 8-10 мм у діаметрі. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Переступень білий росте майже по всій території України (частіше в лісових і лісостепових районах) по чагарниках, у лісах, біля парканів.

Сировина. Корені.

Хімічний склад. Корені рослини містять алкалоїд бріоніцин, глікозиди (бріонін, бріонідин, бріонол, бріозид, брейн), бріонолову кислоту, олеїнову, пальмітинову та інші (всього 23) вільні жирні кислоти, ефірну олію, гіркі речовини— кукурбітацини В, D, E, L та інші речовини.

Застосування. Переступень білий має проносні, сечогінні, відхаркувальні, болетамувальні, кровоспинні й місцеві подразнювальні властивості, в невеликих дозах пригнічує центральну нервову систему. Як лікувальний засіб рослину широко використовують у народній медицині. Як протиревматичний і проносний засіб рослину визнає й наукова медицина. В невеликих дозах препарати переступня дають внутріщньо як сильний проносний засіб, при набряках різного походження і болях у ділянці серця, при мігрені, підвищеному нервовому збудженні та епілепсії, для заспокоєння кашлю, у випадку маткових кровотеч і мізерних менструацій та як антигельмінтний засіб при круглих глистах. При ревматичних і подагричних болях, міжреберній невралгії у болючі місця втирають свіжий сік, мазь або настоянку. Із свіжих коренів готують гомеопатичні ліки. Треба пам'ятати, що переступень належить до отруйних рослин, тому ліки з нього необхідно

суворо дозувати. При передозуванні спостерігається нудота, блювання, кривавий пронос, запалення нирок, ураження центральної нервової системи. При тяжких отруєннях настає смерть від паралічу дихального центра. Потребує обережності і зовнішнє застосування рослини.

Ознаки отруєння. Всі частини рослини отруйні, особливо м'ясистий, жовтуватий корінь що нагадує ріпу. Передозування може викликати кривавий пронос, нефрит, судоми і параліч центральної нервової системи. При розвитку отруєння відмічається сонливість, втрата свідомості, різке зниження артеріального тиску, шок.

Перша допомога – з метою усунення подразнення слизової оболонки шлунка рекомендується пити воду або молоко з послідуєчим випорожненням шлунка штучною блювотою. Показане промивання шлунка водною суспензією активованного вугілля (30,0 на 0,5 л води).

2.92. Пізньоцвіт осінній - *Colchicum autumnale* L.

Родина лілійних - *Liliaceae*

Безвременник осінній

Життєва форма — невелика (8-25 см заввишки) багаторічна бульбоцибулинна рослина. Бульбоцибулина яйцевидна, 2,5-6 см завдовжки, оточена темно-бурими шкірястими оболонками, витягнутими зверху в довгу шийку. Стебло дуже вкорочене, підземне. Листки (їх 3-4) видовженоланцетні, плоскі,

паралельножилкові, тупі, 2-5 см завширшки, до початку цвітіння рослини зникають. Квітки на коротких квітконіжках, правильні, двостатеві, одиничні або по 2 - 3; оцвітина проста, віночковидна, рожево-бузкова, з довгою тригранною трубочкою й лійкуватим, шестироздільним відгином; частки відгину видовженоеліптичні, з 13-21 жилками. Плід — коричнева шкіряста довгастоовальна гостра тригнізда коробочка. Цвіте з вересня до листопада. Плоди досягають у червні — липні наступного після цвітіння року.

Поширення. Пізньоцвіт осінній зустрічається окремими групами в Карпатах на вологих і заплавних луках уздовж річок і потоків та шосейних шляхів. Рідкісна зникаюча рослина. Занесена до Червоної книги України.

Сировина. Бульбоцибулини, насіння і квітки пізньоцвіту.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять суму алкалоїдів, серед яких головними є колхіцин і колхамін. У бульбоцибулинах колхіцину міститься до 0,25%, у квітках — до 0,8%, у насінні — до 1,2%. Крім алкалоїдів, у бульбоцибулинах є флавоноїд апігенін, органічні кислоти ароматичного

ряду, фітостерини та вуглеводи; в насінні — жирна олія, вуглеводи, дубильні та смолисті речовини.

Застосування. Основними діючими речовинами пізньоцвіту є алкалоїди колхіцин і колхамін. Терапевтичні властивості у них однакові, але практично використовують колхамін, який порівняно з колхіцином має значно меншу токсичність. Колхамін є сильним антибластичним засобом і використовується для лікування раку шкіри (екзофітних і ендофітних форм 1-ї і 2-ї стадій) та неоперабельних форм раку стравоходу (особливо при локалізації раку в нижній його третині) і високорозташованого раку шлунка. Курс лікування триває 18-25 днів (при ендофітних формах — до 30-35 днів). Після припинення нанесення мазі накладають протягом 10- 12 днів асептичну пов'язку і проводять ретельний туалет рани. При раку шкіри 3-ї і 4-ї стадій з метастазами застосування колхамінової мазі протипоказане. Не рекомендується наносити колхамінову мазь навколо слизових оболонок. Проникаючи через шкіру і слизові оболонки, колхамін у великих дозах може спричинити лейкопенію й інші побічні явища, які можуть спостерігатися при прийманні колхаміну внутрішньо. Зважаючи на це, застосовувати мазь треба обережно: уникати передозування (на одне змащування брати не більше 1,5 мазі), систематично проводити аналіз крові й сечі. При перших ознаках токсичної дії лікування припиняють, призначають глюкозу, аскорбінову кислоту, лейкоген або інші стимулятори лейкопоезу, проводять (у разі необхідності) переливання крові. Слід пам'ятати, що всі частини пізньоцвіту надзвичайно отруйні. Зважаючи на це, всяке лікування препаратами цієї рослини треба проводити під наглядом лікаря.

2.93. Плаун баранець - *Huperzia selago* (L.) Bernh.ex Schrank et Mert. syn. *Lycopodium selago* (L.) Bernh.ex Schrank et Mert.

Родина баранцевих - Lycopodiaceae

Баранець обыкновенный

Життєва форма — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина. Стебла прямостоячі або висхідні, 5-25 см заввишки, вилчасто розгалужені, густо вкриті лінійно-ланцетними цілокраїми або дрібнопилчастими загостреними відстовбурченими або косо вгору спрямованими

листками, розміщеними вісьмома поздовжніми рядами. Спороносні колоски не утворюються, спорангії розміщені в пазухах звичайних листків у середній або верхній частині стебла. Спороносить у червні. На вершечках стебел і пагонів розвиваються вкриті листочками бруньки, які восени відпадають.

Поширення. Плаун баранець росте в Карпатах і на Поліссі в тінистих лісах, на скелях. Рослині загрожує знищення, її занесено до Червоної книги України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава плауна баранця містить 0,3—1,1 % алкалоїдів (селагін, лікоподин, псевдоселагін, акрифолін, алкалоїд (L-8), флавоноїди, смолисті речовини та понад 40 мікроелементів.

Застосування. В науковій медицині плаун використовують для лікування хронічного алкоголізму. Суть лікування полягає у виробленні умовнорефлекторного несприйняття алкоголю. Через 4 дні після останнього вживання спиртного хворому дають випити не натще, але на порожній шлунок (увечері) 80-100 мл свіжоприготовленого відвару трави плауна баранця, а через 3-15 хвилин дають спочатку добре понюхати, а потім випити 3-5 мл горілки або вина. Через 10-15 хвилин (інколи аж через 1-3 години) настає блювання, яке може повторюватися до 5-8 разів. Перед настанням кожного наступного блювання вживання алкоголю повторюють. Відраза до спиртного настає після 2-3 сеансів, що проводяться з проміжками в 5-7 днів. Успіх лікування залежить від ступеня прояву алкоголізму, індивідуальних особливостей і бажання хвороговилікуватися. В разі рецидиву лікування повторюють через 0,5-1-2 роки. У народній медицині траву плауна баранця використовують, крім того, як проносний і абортивний засіб, від глистів, при нервових і шкірних хворобах. Лікування відваром трави плауна баранця протипоказане при тиреотоксикозі й діабеті, при вираженому кардіосклерозі, атеросклерозі судин мозку, гіпертензії, бронхіальній астмі, туберкульозі легень, при хворобах печінки і нирок, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та людям у віці понад 60 років. Лікування цією рослиною треба проводити з дозволу й під наглядом лікаря. Передозування й невміле застосування препаратів плауна баранця може призвести до тяжкого отруєння і навіть до смерті.

Ознаки отруєння. При прийомі внутрішньо відвару баранцю можливі болі в животі, втрата свідомості, ослаблення серцевої діяльності, колапс. В великих дозах алкалоїди плауна баранця є сильними паралізуючими отрутами, нагадуючими по дії отруту кураре.

2.94. Плющ звичайний - *Hedera helix* L.

Родина аралієвих - *Araliaceae*

Плющ обыкновенный

Як і всі вічнозелені рослини, плющ означає безсмертя і вічне життя. В стародавньому Римі жрецям Юпітера не дозволялося доторкатися до плюща, тому, що він «зв'язує». Плющем був обвитий магічний посох Діоніса, якого називали «плющенкоцем». Вінок, який надів на себе Діоніс був з плюща.

Життєва форма — вічнозелена рослина-ліана. Стебло дерев'янисте, лазяче (прикріплюється до сторонніх предметів численними присосковидними додатковими корінцями), розгалужене, 10-20 (30) м завдовжки. Листки черешкові, почергові, шкірясті, блискучі; на безплідних пагонах — серцевидні, три-п'ятилопатеві; на квітконосних гілках — цілісні, яйцевидні або ромбічно-яйцевидні. Квітки дво- або одностатеві, правильні, п'ятичленні, жовтувато-зелені, в складних зонтиках, що утворюють китицю. Плід ягодоподібний, сферичний, спочатку зелений, потім — чорно-синій.

Цвіте у вересні — жовтні.

Поширення. Плющ звичайний зустрічається в Карпатах та прилеглих районах, рідше — на Західному Поліссі та в Правобережному Лісостепу в тінистих лісах на вологих місцях.

Сировина. Листя.

Хімічний склад. Листя плюща містить сапонінові глікозиди (α - і β -гедерин, гедеросапонін С, гедеросапонін- β), дубильні речовини, смоли, каротин, вітамін Е, хлорогенову, мурашину і яблучну кислоти, пектин і йод (у складі органічних сполук).

Застосування. Плющ звичайний має протизапальні й ранозагоювальні властивості, підсилює секрецію бронхіальних залоз, підвищує діурез, розширює (малі дози) або звужує (великі дози) судини, виявляє загальнозміцнюючу й тонізуючу дію. Найдоцільніша форма застосування плюща — холодний настій. Його дають пити при хронічному бронхіті, при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при подагрі й ревматизмі, після тривалих виснажливих хвороб або тяжких операцій та при надмірних місячних. Зовнішньо настій використовують для припарок при виведенні

мозолів і бородавок, лікуванні ран і опіків. При білях у жінок настоєм промивають піхву і зовнішні статеві органи. Для стимулювання росту волосся ватним тампоном, попередньо насиченим настоєм плюща, змочують волосся і шкіру голови 1 раз на день (увечері) протягом 15-20 днів.

Рослина містить сильнодіючі речовини й потребує обережності при її застосуванні. При передозуванні можливе отруєння!

Ознаки отруєння. Подразнення шлунково-кишкового тракту – з нудотою, блюванням і болями в області серця. Може викликати скарлатиноподібні висипи, які з'являються спочатку на ногах, а потім на руках і обличчі.

2.95. Повитиця європейська –

Cuscuta europaea L.

Родина повитицевих –Cuscutaceae

Повилика европейская

Життєва форма. Однорічна безхлорофільна паразитна рослина. Стебло нитковидне (до 1 мм завтовшки), витке, розгалужене, зеленувато-жовте до червонувато-жовтого, без листя і коренів (прикріплюється до інших рослин, з яких тягне поживні речовини, присосками — гаусторіями). Квітки дрібні, майже сидячі, правильні, двостатеві, п'ятичленні, зібрані в щільні головчасті суцвіття; віночок - з лійковидною трубочкою, рожевий або блідо-рожевий, лопаті його тупі, трохи коротші за трубочку. Плід - коробочка. Цвіте у червні - серпні.

Поширення. Повитиця європейська росте по всій території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава повитиці містить глікозид кускутин, дубильні речовини (до 6%), фітостерин, флавоноїди, флобафени, лейкоантоціани, вуглеводи та інші речовини.

Застосування. Відвар трави повитиці вживають як діуретичний, болетамувальний та як засіб, що збуджує виділення шлункового соку. Як в'яжучий засіб його призначають при колітах. П'ють відвар і при деяких жіночих хворобах, зокрема при мізерних менструаціях. У тибетській медицині рослина відома своїми кровоспинними властивостями. Зовнішньо,

у вигляді ванн, повитицю використовують при шкірних захворюваннях. У гомеопатії препарати повитиці дають пити при висипах на шкірі, грипі, жіночих хворобах та в інших випадках.

Ознаки отруєння – нудота, блювання, головний біль, запаморочення. У випадку отруєння необхідно промити шлунок водною суспензією активованого вугілля. Показані обволікаючі засоби у вигляді слизистих відварів, слизу крохмалю.

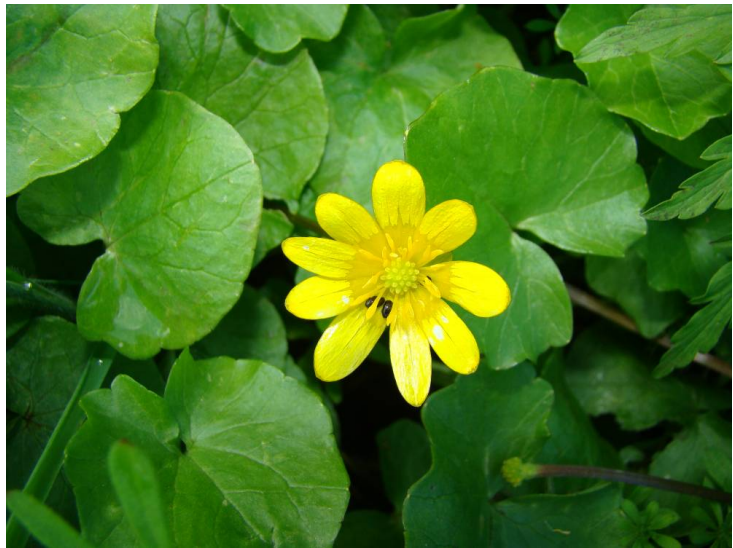
2.96. Пшінка весняна - *Ficaria verna* Huds.

Родина жовтецевих – Ranunculaceae

Чистяк весенній

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло 9-30 см заввишки, висхідне, просте або вгорі розгалужене, з пучком бульбовидно потовщених додаткових коренів при основі і з білими видовженими вивідковими бруньками в пазухах листків. Листки з блиском, цілісні, округло-серцевидні або яйцевидно-серцевидні,

здебільшого виїмчасто-зарубчасті; нижні - довгочерешкові, середні й верхні - на коротших черешках. Квітки двостатеві, правильні, 2,5-3,5 см у діаметрі, по одній на верхівці стебла і гілок; віночок роздільнопелюстковий, з 8-10 видовженими оберненояйцевидними жовтими з полиском пелюстками, при основі яких є медова залозка, вкрита лусочкою. Плід - збірна сім'янка. Цвіте у квітні - травні.

Поширення. Пшінка весняна росте по всій території України в листяних і мішаних лісах, серед чагарників.

Сировина. Трава, кореневі бульби.

Хімічний склад. У свіжому листі рослини є сапоніни, протоанемонін, анемонін (у висушеному листі), аскорбінова кислота (до 190 мг%), каротин (5,2 мг%). Кореневі бульби містять крохмаль (13,5%), цукри (10%).

Застосування. Ефективність корневих бульб пшінки при геморої відома вже давно. У деяких місцях їх носили як амулети, що «захищають» від цього захворювання. Визнана здатність пшінки викликати звуження судин, що робить її ефективною при лікуванні порушень кровообігу.

Пшінку звичайну застосовують як сечогінний, легкий проносний, відхаркувальний, кровоочисний і ранозагоювальний засіб. Відвар трави з

коренями п'ють при вуграх, шкірних висипах, золотусі, при запорах та від кашлю. Настоем трави полощуть рот при гінгівітах і стоматитах, промивають рани і виразки. В основному пшінку рекомендують для зовнішнього застосування при лікуванні геморою.

2.97. Пижмо звичайне, дика горобинка - *Tanacetum vulgare* L.

Родина айстрових – *Asteraceae*

Пижда обыкновенная

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста рослина. Має міцне галузисте кореневище, з якого виростає кілька прямостоячих трохи здерев'янілих голих або розсіяноволосистих, у верхній частині гіллястих стебел 50-100 см заввишки. Листки почергові, перисторозсічені, видовженояйцевидні, зверху темнозелені, зісподу - сірувато-зелені, з сильним камфороподібним запахом; нижні — черешкові, стеблові — сидячі. Суцвіття — півкулясті кошики, зібрані в щитки. Квітки темножовті, трубчасті; крайові – маточкові, серединні- двостатеві, розміщені на голому плоскому квітколожі, оточеному

загальною обгорткою з черепичасто розміщених сіро-зелених ланцетних з пилчастими краями листочків. Кошики напівкулясті, зібрані в щитковидні суцвіття. Плід — сім'янка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Ростає по всій території України серед чагарників, на сухих луках, узліссях, просіках та біля доріг.

Сировина. Квітконосні пагони.

Хімічний склад. Квітки містять у своєму складі сесквітерпеновий лактон танацетін, флавоноїди (кверцитрин, апігенін, лютеолін, лютеолін-7-глюкозид, акацетин), алкалоїди (0,04%), галову, кавову, танацетову й хлорогенову кислоти, дубильні речовини та ефірну олію (до 2%). До складу останньої входять камфора, α - і β -пінен, борнеол, туйол та біциклічний кетон туйон.

Застосування. Препарати пижма посилюють секрецію жовчі, тонізують органи травлення, збільшують амплітуду серцевих скорочень, уповільнюють ритм серця, підвищують артеріальний тиск.

В науковій медицині використовують як глистогінний засіб та при захворюваннях шлунка (при гастриті з зниженою кислотністю, ахілії), кишківника (при ентероколітах і колітах), як жовчогінний засіб при хворобах печінки і жовчовивідних шляхів (при гепатитах, холециститах, ангіохолітах).

У народній медицині у вигляді відвару приймають при інтоксикаціях, спричинених туберкульозом легень, при ревматизмі та інших видах поліартритів, нервовому виснаженні, запаленнях сечового міхура і нирок, від головного болю, для лікування епілепсії та нирковокам'яної хвороби. Зовнішньо настій використовують для лікування гнійних ран, виразок, ревматизму. Ванни з настоєм пижма використовують для лікування подагри і ревматизму.

Ознаки отруєння. Напади гострого ентероколіту, епілептичні судоми, порушення ритму серцевої діяльності, порушення зору, ураження нирок і печінки. Смерть настає через декілька годин в результаті порушення кровообігу і зупинки дихання або сильного токсичного ураження печінки і нирок. При тривалому вживанні виникають ознаки жовтяниці, сильної алергії.

2.98. Рицина звичайна - *Ricinus communis* L.

Родина молочайних – *Euphorbiaceae*

Клещевина обыкновенная.

Ricinus communis L. — рицина звичайна.

Ricinus, можливо, пов'язане з давньоєгипетською назвою рослини *kiki*, що зустрічається в Діоскоріда. За іншою думкою, оскільки насіння рицини схоже за формою, розмірами і кольором на кліща *Ixodes ricinus*, — назву кліща перенесено на назву рослини. *Communis* (-e; прикм.) — звичайний.

Життєва форма. Однорічна трав'яниста рослина. Стебло пряmostояче, порожнисте, розгалужене, сизе або червоне, заввишки 1,5-3 м. Листя великі, на видовжених черешках, пальчасто лопатеві і пальчатороздільні, щитовидні, нерівнозубчасті по краю. Квітки зеленуваті, зібрані в щільні китиці, чоловічі в нижній частині суцвіття, жіночі – у верхній. Тичинки мають галузисті тичинкові ниті і велику кількість пиляків. Плід - овально-куляста тригнізда коробочка, вкрита шипами або рідше без них. Насіння овальної форми, з одного боку опукле, з другого – плескате, з довгастим швом посередині. Оболонка гладенька, блискуча, мозаїчна. Колір

насіння сірий, сіро-блакитний, світло-або темно-червоний, колір мозаїки різноманітний – брунатний, рожевий, світло-сірий. Цвіте у серпні.

Поширення. Рицина звичайна походить з Африки. Культивують як олійну і декоративну рослину.

Сировина. Насіння.

Хімічний склад. Насіння рицини містить до 55 % жирної невисихаючої олії, білкові речовини (понад 15%), алкалоїд рицинін (0,1 - 1%), безазотисті речовини (10-12%), клітковину (18%). У складі рицинової олії є однокислотний тригліцерид рицинолової кислоти (до 85%), олеїнова (9%), лінолева (3%), стеаринова і диоксистеаринова

кислоти, гліцерин та неомілювані речовини (до 0,4%). До складу білкових речовин входить мало вивчений токсальбумін рицин — речовина надзвичайно отруйна (6 насінин рицини спричинюють смертельне отруєння у дітей, 20 - у дорослих).

Застосування. Рицинова олія - класичний проносний засіб. При надходженні у дванадцятипалу кишку вона частково гідролізується на гліцерин і рицинолову кислоту, яка спричинює посилену перистальтику внаслідок хімічного подразнення слизової оболонки кишківника солями цієї кислоти. Проносний ефект настає через 5-6 годин. Як проносний засіб рицинову олію призначають при ентероколіті, а також при хронічному запорі в поєднанні з гемороєм, проктитом, її застосовують і при підготовці хворих до рентгенологічного дослідження органів черевної порожнини. Застосування рицинової олії як послаблюючого засобу протипоказане при отруєнні жиророзчинними речовинами (фосфор, бензол та ін). Як зовнішній засіб (змащування, тампони) рицинову олію використовують для лікування атонічних виразок, радіодерматитів, себореї, виразки гомілки, дифузного випадіння волосся, блефариту. Рицинова олія входить до складу багатьох мазей і бальзамів для лікування опіків, виразок, ран.

Ознаки отруєння: отруєння насінням рицини викликає слабкість, нудоту, блювання, біль і печію в стравоході і шлунку, гіперемію зіву, пронос внаслідок розвиваючого гастроентериту, втрату орієнтації і свідомості. Виникає ціаноз, порушення серцевої діяльності, частий пульс слабого наповнення. При тяжких отруєннях судоми, анурія, гематурія. В сечі

виявляється білок, відмічається пониження або підвищення температури тіла, іноді лейкоцитоз, жовтуха. Смерть настає при явищах колапсу.

При отруєнні необхідно негайно викликати штучну блювоту, провести багаторазове промивання шлунка, клізми. Показаний частий прийом різноманітних слизових відварів(крохмалю).

2.99. Робінія звичайна, біла акація - *Robinia pseudoacacia* L.

Родина бобових –Fabaceae

Робінія ложноакація

В християнстві акація – знак безсмертя і морального обліку життя. У стародавніх єгиптян акація символізувала сонце, відродження, безсмертя, а також являлась емблемою богині Нейт.

Життєва форма. Листопадне, до 35 м заввишки дерево. Листки непарноперистоскладні, листочки овальні, гострі на верхівці, зісподу сірувато-зелені. Прилистки видозмінені в колючки, або відсутні. Квітки зібрані в пониклі пазушні китиці. Вісь суцвіття без залозок і щетинок.

Чашечка дзвоникувата, червонувата, клейка. Віночок білий або рожевий, запашний. Плід - біб, багатонасінний, розкривний, довгасто-лінійний, злегка вигнутий, сплюснутий, звужений до верхівки і основи, з криловидним черевним швом і коротким носиком, темно-жовтий, голий. Цвіте у травні - червні.

Поширення. Культивують як декоративну рослину на Україні. Робінія звичайна походить з Північної Америки.

Сировина. Квітки, кора.

Хімічний склад. Квітки робінії містять цукри, органічні кислоти, флавоноїд робінін, ефірну олію, у складі якої переважає піперонал. У корі є дубильні речовини, ефірна олія, стерини, отруйний альбумін робін, фітостерин і стігмастерин.

Застосування. Квітки робінії використовують як сировину для виготовлення флароніну - препарату з гіпоазотемічною дією. Настій квіток робінії використовують як відхаркувальний, жарознижуючий, протизапальний, спазмолітичний, кровоспинний, діуретичний, гіпоазотемічний і легкий послаблюючий засіб. Назначають від кашлю і грипу, при болях у шлунку й кишківнику, при шлункових кровотечах і запальних процесах сечовивідних шляхів (пієлонефрит, нирковокам'яна хвороба, цистит). Настій кори вживають при підвищеній кислотності шлункового соку, виразках шлунка й кишківника та при запорі.

Застосовують ефірну олію робінії в парфумерії, косметиці, аромотерапії. Настій кори приймають при шлунково-кишкових виразках, підвищеній кислотності шлункового соку. Кора отруйна і повинна прийматися строго дозовано.

Ознаки отруєння. Отруйні насіння і кора рослини, що мають солодкий смак. Гострі отруєння можуть виникнути при заготівлі деревини. Через 1,5 -2 години появляється слабкість, нудота, болі в животі, блювання, поблідіння шкіри, холодний піт, запаморочення, головний біль, марення, втрата свідомості, зіниці розширені, пульс прискорений, артеріальний тиск понижений, дихання поверхневе. Смерть настає внаслідок різкого падіння артеріального тиску.

2.100. Рододендрон жовтий - *Rhododendron luteum* Sweet

Родина вересових - Ericaceae

Рододендрон жёлтый

Рододендрон – трагічна квітка, яка виросла із кривавих сліз, пролитих хлопчиком, перетвореним мачухою на папугу. У китайців – жіноча грація або великі здібності.

Життєва форма — невеликий (1-2,5 м заввишки), з прямостоячими гілками кущ. Листки почергові, еліптичні, ланцетовидні або оберненояйцевидні, з країв війчасті, на зиму опадають; молоді листки опушені, старі — голі.

Квітки двостатеві, великі, запашні, зібрані в зонтиковидні суцвіття або одиничні; віночок жовтий або оранжевий, неправильнолійковидний, з вузькоциліндричною трубкою і злегка двогубим відгином. Чашечка маленька, глибокоп'ятироздільна. Плід — багатонасінна коробочка. Цвіте у травні.

Поширення. Рододендрон жовтий росте в основному в східній частині Західного Полісся (острівне місцезнаходження) у вологих і мокрих дубово-соснових лісах.

Сировина. Листя.

Хімічний склад. Листя містить дубильні речовини (7-18%), глікозиди (андромедотоксин, салідрозид, ериколін), ароматичний спирт рододендрин, флавоноїди (кверцетин, гіперозид), терпеноїди, урсолову, лимонну,

хлорогенову і кавову кислоти, рутин, гідрохінон, фітостерин, арикулін та вітамін С (120-180мг%).

Застосування. Препарати рододендрона жовтого мають в'язучі, потогінні, ранозагоювальні, протизапальні та болетамувальні властивості. В дослідях над тваринами з'ясовано, що основна діюча речовина рододендрона жовтого — андромедотоксин — виявляє місцеву подразнювальну і загальну наркотичну дію, пошкоджує слизові оболонки, спричинюючи запалення, діє паралізуючи, викликає брадикардію, знижує артеріальний тиск і пригнічує дихання. Ериколін має потогінні й наркотичні властивості. Комплекс діючих речовин рослини виявляє фармакологічну дію, подібну до дії глікозидів наперстянки. При передозуванні препарати рододендрона жовтого спричиняють порушення провідності, шлуночкову тахікардію, мерехтіння шлуночків серця. Терапевтичні дози не виявляють побічної дії, можливе лише подразнення шлунка. В народній медицині рослину використовують при поліартритах ревматичного й подагричного генезу, при артрозі, бурситі й радикулітах; у гомеопатії — при гіпертрофії простати й гострому простатиті.

Ознаки отруєння. Володіє подразнюючою дією на сечовидільні шляхи. Ознаки отруєння – сильне слиновиділення, нудота, сильні болі в травному тракті, стан сп'яніння, пригнічення серцево-судинної системи, зниження артеріального тиску.

2.101. Рута садова, рута городня, рута запашна, рута пахуча - *Ruta graveolens* L.

Родини рутових – *Rutaceae*

Рута душистая

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина. Стебла прямостоячі, 20-60 см заввишки, розгалужені, при основі дерев'янисті. Листки почергові, залозисто-крапчасті, яйцевидно-трикутні, 2-3-перисторозсічені, з видовженооберненояйцевидними цілокраїми або дрібнозарубчастими тупуватими частками, з яких середня більша і часто з виїмкою на верхівці. Квітки правильні, двостатеві, у верхівковому щитковидному суцвітті (верхня квітка в суцвітті п'ятичленна, решта-чотиричленні); пелюстки жовті, на верхівці з шоломиком, до основи раптово звужені в нігтик, угорі цілокраї

або зубчасті. Плід - коробочка. Цвіте у червні - липні

Поширення. Культивують як декоративну, лікарську та ефіроносну рослину на Україні. Рута садова дико росте лише в Криму.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Особливістю хімічного складу рути садової є одночасна наявність алкалоїдів (0,2-1,4 %) і ефірної олії (у висушеній траві до 0,7%), що в рослинному світі спостерігається не часто. Алкалоїди рути - похідні хіноліну, фурухіноліну та акридину: скіміанін, кокусагінін, гравеолін-руталеїн, гравеолінін, фагарин, диктамнін, арборин, арборинін та ін. До складу ефірної олії входять кетони (метилгептилкетон, метилгексилкетон, метилоктилкетон, метилнонілкетон, α -нонанон та ін.), на які припадає 90 % від її загального складу, пінени, метилсаліцилат, α -нонілацетат, лимонен, цимол, бензальдегід, мірцен, елмол, ундеканон, цимен, цинеол, кумін-альдегід, цитронелол, карвакрол, гваякол, ліналоол, капронова, каприлова, пальмітинова та анісова кислоти, ундециловий спирт та інші аліфатичні спирти. Крім алкалоїдів і ефірної олії, у траві рути є фурокумарини і кумарини (бергаптен, псорален, ксантотоксин, рутарин, рутамарин, рутаретин, ізоімператорин, ізопмпінелін, умбеліферон, герніарин, скополетин, рафноретин та ін.), флавоноїдний глікозид рутин, лігнан савінін, гравеолонова кислота, акроніцин, смолисті та інші речовини.

Застосування. Рута садова - одна з популярних лікарських рослин. Багатий хімічний склад рослини зумовлює широкий спектр її лікувальних властивостей. Найважливішою властивістю рути є здатність знімати спазми гладенької мускулатури травного тракту, жовчних і сечовивідних шляхів та периферичних кровоносних судин. Як наслідок, знижується артеріальний тиск, уповільнюються серцеві скорочення, підвищується діурез, поліпшується відтік жовчі. Важливе терапевтичне значення має здатність рути ущільнювати стінки кровоносних судин, завдяки чому їхня резистентність та еластичність збільшуються, а ламкість і можливість ушкодження зменшуються. Відмічено слабку седативну дію рути. Гіркі речовини рослини збуджують виділення шлункового соку; фурокумарини підвищують чутливість шкіри до ультрафіолетового проміння; акроніцин виявляє протипухлинну активність. Показаннями до призначення рути (per se або в суміші з іншими лікарськими рослинами) є бронхіальна астма, захворювання шлунково-кишкового тракту, що супроводяться спазмами, жовчокам'яна хвороба, головні болі, пов'язані з спазмами судин, атеросклероз, серцеві неврози, варикозне розширення вен, істерія, епілепсія, нервові розлади в клімактеричному періоді, імпотенція. Найдоцільніша форма застосування - настоянка, оскільки у спирті діючі речовини рути розчиняються краще. Крім настоянки, часто використовують холодний настій рослини. Застосовують руту і як зовнішній засіб. Настій використовують при запаленні повік і висипах на шкірі, а настоянку - при

ревматизмі, подагрі, невралгії, люмбаго. В гомеопатії руту використовують при травмах м'язів, варикозних вузлах, запаленні очей та суглобовому ревматизмі.

Ознаки отруєння. Зовнішнє використання руту може викликати опіки шкіри, дерматит, виразки шкіри; внутрішнє – слиновиділення, брадікардія, пронос часто з кров'ю. Виражена інтоксикація приводить до втрати свідомості, судомам.

2.102. Рутвиця мала - *Thalictrum minus* L.

Родина жовтцевих – *Ranunculaceae*

Василистник малый

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста
гола рослина. Стебло
пряmostояче або висхідне,
розгалужене, 50-100 см
заввишки. Листки
почергові, черешкові,
широкотрикутні, 3- 4-
перисті, з округло-
яйцевидними спереду
трилопатеvими чи
тричінадрізними

листочками. Квітки правильні, двостатеві, пониклі, зібрані в розлогу волоть; оцвітина проста, чашечкоподібна, з 4 яйцевидних, зеленуватих листочків; нитки тичинок тоненькі, жовтуваті. Плоди - сидячі яйцевидні ребристі сім'янки. Цвіте у червні - липні.

Поширення. Рутвиця мала росте на узліссях і на лісових галявинах, степових луках, трав'янистих схилах та серед чагарників на території України.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить сапоніни (3,1%), до 1,1% алкалоїдів (тальмін, тальмідин, тальметин, метилтальметин, талактамін, дегідроталікмін, талікмінін, β-алокриптопін, β-хлорметилат 1-канадину, берберин), ціаногенні сполуки, дубильні речовини, флавоноїди (1,64%) та аскорбінову кислоту.

Застосування. Трава рутвиці малої входить до складу суміші Здренко, яку застосовують в онкологічній практиці як симптоматичний засіб. У народній медицині використовують як болетамувальний, сечогінний, відхаркувальний, седативний, гіпотензивний, кровоспинний, протизапальний й антисептичний засіб. Настій трави застосовують від кашлю (при туберкульозі легень та інших захворюваннях органів дихання), при простудних захворюваннях (як

жарознижуючий засіб), захворюваннях травного каналу (пронос, запор), хворобах печінки і жовчних шляхів, при набряках різного походження, при нирковокам'яній хворобі, при різних кровотечах, при ревматизмі, у випадку епілепсії, розладу нервової системи, при безсонні, гіпертензії й стенокардії. Як зовнішній засіб рутвицю застосовують для лікування гнійних ран та інших захворювань шкіри. В гомеопатії рослину застосовують як засіб, що покращує зір.

2.103. Рутка лікарська - *Fumaria officinalis* L.

Родина руткових – Fumariaceae

Дымянка лекарственная

Родова назва *Fumaria* – утворено від *fumus* – дим, пара. У Діоскоріда і Плінія, є вказівки на те, що сік рослини, як дим, викликає сльози. Видова назва *officinalis* – аптечний.

Життєва форма. Однорічна трав'яниста гола сизувато-зелена рослина. Стебло висхідне або прямостояче, гранчато-борозенчасте, розгалужене, 20 - 30 см заввишки. Листки почергові, черешкові, двічіперисторозсічені на вузькі довгасто-лінійні частки. Квітки двостатеві, неправильні, 7-9 мм завдовжки, в пазушних китицях, віночок з чотирьох пурпурових неоднакових пелюсток, з яких верхня має при основі коротку шпорку. Плід — приплюснутокулястий горішок. Цвіте з квітня до вересня.

Поширення. Рутка лікарська росте по всій території України як бур'ян на полях та городах, на засмічених місцях.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. У надземній частині рутки лікарської 30 алкалоїдів (0,2-1,6%), крім алкалоїдів міститься біля 100 різних сполук, такі як дубильні речовини (2,9%), смоли (4,7%), фумарова кислота, вітаміни С і К. До складу алкалоїдів входять протопін, сангвінарин, криптокавін, ауретензин, d, 1-тетрагідрокоптізин, криптокарпін та інші.

Застосування. Рутка лікарська - одна з кращих лікарських рослин з широким спектром корисних властивостей. Цим вона зобов'язана різноманіттю речовин, що містяться в ній. Деякі її цілющі властивості

пов'язані з впливом на рецептори гамма-аміномасляної кислоти - одного з основних нейромедіаторів.

Рутка лікарська допомагає при функціональних порушеннях з боку шлунково-кишкового тракту і жовчного міхура (камені, диспепсія, дискінезія і нудота). Рослина ефективна при порушеннях серцевого ритму, гіпертензії, астмі.

У народній медицині рутка лікарська має жовчогінні й спазмолітичні властивості, впливає на організм загальнотонізуюче (підвищує апетит, поліпшує процеси травлення, збільшуючи секрецію травних залоз і поліпшуючи всмоктування та обмін речовин). Рутку вживають внутрішньо при жовчокам'яній хворобі та інших захворюваннях печінки й жовчного міхура, при гіпоацидних гастритах, спастичних колітах, геморої, різних хронічних шкірних захворюваннях, як потогінний, сечогінний і вітрогінний засоби, при іпохондрії та істерії. Свіжовіджати́м соком лікують лишай, різні висипи на тілі, коросту.

Зовнішньо рутку рекомендують для лікування псоріазу, екземи і лишайв.

Ознаки отруєння. У великих дозах викликає болі в животі, пронос, збільшення сечоспускання.

2.104. Сідач коноплевий - *Eupatorium cannabinum* L.

Родина айстрових - Asteraceae

Посконник обыкновенный

Життєва форма — багаторічна трав'яниста рослина. Стебло прямостояче, просте або на верхівці розгалужене, коричнево-кармінове, 50-170 см заввишки. Листки супротивні, короткочерешкові (верхні — сидячі), трохи пухнасті, глибокорозсічені на 3-5 ланцетних, загострених, по краю

нерівновеликозубчастих часток; верхні — цілокраї. Квітки двостатеві, з медовим запахом, у дрібних (6мм завдовжки і 2мм завширшки) 4-7-квіткових численних кошиках, що утворюють густе щитковидно-волотевидне суцвіття; віночок трубчастий, ліловий, брудно-рожевий або майже білий. Плід — сім'янка. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Сідач коноплевий росте майже по всій території України на берегах річок і водойм, у

вологих лісах і чагарниках.

Сировина. Трава, корені, листя.

Хімічний склад. Трава рослини містить сесквітерпеновий лактон еупаторіопікрин, еупарин, α -лакгуцерол, 1-інозит, ефірну олію (до 0,3%), рутин, гіперозид, дубильні речовини, сапоніни, вітамін С, смолу, холін, інулін, астрагалін, ізокверцитрин, кумарову й ферулову кислоти та ароматичні оксикислоти (кавова, хлорогенова, ізохлорогенова).

У коренях є ефірна олія, еуперин та вуглеводи, серед яких є інулін.

Застосування. Сідач коноплевий виявляє жовчогінну, послаблюючу, сечогінну, потогінну, холеретичну та ранозагоювальну дію, знижує артеріальний тиск і вміст холестерину в крові та збуджує апетит. Жовчогінну дію рослини, підтверджено експериментально. Вважається також, що рослина є добрим кровоочисним і стимулюючим обмін речовин засобом.

2.105. Скополія карніолійська - *Scopolia carniolica* Jacq.

Родина пасльонових – *Solanaceae*

Скополия карниолийская

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина зі слабо розгалуженим, повзучим кореневищем до 12 см завдовжки і 3 см завтовшки. Корені зігнуті, сильно горбисті і зморшкуваті, зовні бурувато-сірі, на зламі світло-сірі. Стебло прямостояче, 20-50 см заввишки, угорі вилчасто-розгалужене, інколи при основі фіолетове, знизу вкрите лусочковидними листочками. Листки почергові, яйцевидні, цілокраї, з 1-2 зубчиками біля верхівки, звужені при основі в крилатий черешок. Квітки правильні, двостатеві, до 3,5 см завдовжки, на довгих квітконіжках із дзвоникуватим віночком, вишнево-фіолетові зовні та жовто-бурі всередині. Плід - округла двогнізда коробочка. Цвіте у травні-червні.

Поширення. Скополія карніолійська трапляється серед чагарників, на галявинах, по схилах та річних долинах.

Сировина. Кореневище, трава.

Хімічний склад. Всі частини рослини містять тропанові алкалоїди: гіосціамін, скополамін та ін. Найбільш багаті на алкалоїди кореневища (0,55%). Крім алкалоїдів присутні кумарини (скополетин).

Застосування. Кореневища використовують для отримання атропіну, скополаміну та гіосціаміну. Атропіну сульфат використовують як

спазмолітик і болетамувальний засіб, в офтальмології. Скополаміну гідробромід призначають як заспокійливий засіб при гострому психічному збудженні, використовують у хірургічній практиці й офтальмології. У народній медицині відвар кореневищ скополії застосовують при хворобі Паркінсона, а настій трави - при низькому кров'яному тиску.

Ознаки отруєння. Ознаки – розлад мови і ковтання, сухість в роті і гортані, серцебиття, розширення зіниць, порушення акомадації, атонія кишківника, головний біль, запоморочення, тахікардія, утруднене сечовиділення; шкіра червона, суха, зіниці не реагують на світло, психічне і мовне збудження, марення, розвиток коматозного стану.

Допомога – промивання шлунка через зонд, змащений вазеліновою олією.

2.106. Сон розкритий, сон широколистий - *Pulsatilla patens* L.

Родина жовтецевих - *Ranunculaceae*

Прострел раскрытый

Життєва форма.

Багаторічна трав'яниста

кореневищна рослина.

Квітконосне стебло

пряmostoяче, безлисте, 10-20

(40) см заввишки,

густом'яковолосисте,

одноквіткове, з дзвоникуватим

покривалом з пряmostoячих,

лінійних, зрослих при основі

листочків. Листки приземні, з

черешками, з'являються наприкінці цвітіння, спочатку м'якопухнаті, згодом майже голі, напівкруглі або округло-серцевидні, трійчасторозсічені, з ромбічними, глибоко 2-3-роздільними сегментами, які в свою чергу глибоко 2-3-роздільні на лінійно-довгасті, зубчасті, рідше цілісні частки. Квітки одиничні, правильні, двостатеві, широкодзвоникovidні, спочатку - пониклі, потім - майже пряmostoячі; оцвітина віночковидна, з прямих, еліптичних, 3-4 см завдовжки, фіолетових, лілових або синьо-фіолетових, зовні волосистих листочків. Плід -багатогорішок. Цвіте у квітні-травні.

Поширення. Сон розкритий росте по сухих сонячних схилах острова.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава містить γ -лактон анемонін, сапоніни, кумарини. У квітках - антоціани (глікозид дельфінідину).

Застосування. Сон розкритий застосовується як заспокійливий засіб при підвищеному нервовому збудженні, (безсоння, запаморочення, головний біль, судома, невралгія, істерія) та спазмолітичний засіб при захворюваннях дихальних шляхів (коклюш, бронхіти, бронхіальна астма) і мігрені. Крім

того, сон розкритий призначають при серцевій недостатності, глаукомі, ниркових і печінкових кольках. При зовнішньому застосуванні препарати виявляють антимікробну, антифунгальну, подразнюючу й легку анестезуючу дію.

Ознаки отруєння. При контакті рослини з шкірою спостерігається почервоніння і поява пухирів, потім довго не заживаючі виразки. При випадковому попаданні соку в стравохід подразнення слизових оболонок, сильні болі в животі, порушення травлення. При цьому можливі пронос, блювання, деколи з кров'ю. Далі спостерігається тремтіння рук і ніг, потім - судоми, пригнічення центральної нервової системи, втрата свідомості. В важких випадках отруєння може закінчитись паралічем дихального центру. На пізніших стадіях спостерігається подразнення тканини нирок. Сеча містить білок.

**2.107. Спориння пурпурова— *Claviceps purpurea* Tulasne,
Родина споринневих — *Clavicipitaceae*, клас сумчасті гриби —
Ascomycetes.**

Спорынья.

Claviceps purpurea Tulasne — ріжки.
Claviceps походить від латинського *clavis* — булава, *ceps* — від *caput, capitis* — голова; *purpureus* (-a, -um; прикм.) — пурпуровий, червоний. Спорові тільця ріжок при проростанні мають булавоподібну форму і червоний колір. Назва сировини: *Secale cornutum* — точний переклад "рогате жито". Гриб паразитує переважно на житі (*Secale cereale* — жито) у вигляді зігнутих, схожих на ріг, утворень. *Cornutus* (-a, -um; прикм.) — рогатий (від лат. *cornu* — ріг). Французька назва маткових ріжок — *ergot* (ерго). Звідси походить назва алкалоїдів ріжок: ерготамін, ерготоксин та ін.

Життєва форма. Спориння пурпурова паразитує на багатьох видах злаків як культурних, так і дикорослих, особливо часто зустрічається на житі, уражає також пшеницю, особливо тверду, ячмінь, пирій та інші трави. Цикл розвитку включає три стадії, що проходять одна за одною: склероціальна, сумчаста та конідіальна. Сировина складається з цілих, видовжених, дещо викривлених, тригранних склероціїв (ріжків), які з обох кінців звужені, завдовжки 3-4 см, схожі на зерна. Зовні

склероції чорно-фіолетові, матові, іноді з білуватим нальотом, що легко стирається, майже завжди із поздовжніми борозенками, по краю білі, жовтувато-білі або блідо-фіолетові з вузькою чорно-фіолетовою облямівкою, неприємного смаку та із слабким грибним запахом.

Поширення. Культивується на Україні.

Сировина. Склероції (маткові ріжки).

Хімічний склад. Алкалоїди містяться тільки в склероціях гриба в кількості 0,01-0,2%. Але відомі раси, в яких накопичується понад 1% алкалоїдів. Спостерігається велика різноманітність співвідношень головних груп алкалоїдів. На це впливає як вид рослини-господаря, так і район культивування.

Класичні, алкалоїди споринні - похідні лізергінової та ізолізергінової кислот (ерголінові алкалоїди).

Відомо більш як 20 алкалоїдів першої групи, 18 з них є діастереоізомерами дев'яти сполук. У сумі алкалоїдів ерготанінового штаму кількість ерготаніну становить близько 70 %, так само у ерготоксиновому штамі 70 % усієї суми алкалоїдів належить ерготоксину.

Крім алкалоїдів — похідних лізергінової кислоти, в споринні присутні алкалоїди групи клавіну. Як правило, вони містяться в значно меншій кількості й накопичуються в споринні, яка паразитує на дикорослих злаках.

Серед інших хімічних сполук слід відмітити прості аміни: гістамін, тирамін, ацетилхолін, амінокислоти, імідазольні алкалоїди, жирну олію (30-35%), ергостерол (близько 0,1%), фунгістерол. Є в споринні й молочний цукор, похідні ксантону (ергохризин, ергофлавін, секалонові кислоти А і В). Фіолетове забарвлення склероціїв є наслідком поєднання антоціанових пігментів, так званих ергохромів з жовтими пігментами.

У ріжках містяться: макроелементи (мг/г): К - 15,00, Са – 0,40, Mg – 2,10, Fe – 0,10; мікроелементи (КНМ): Mn – 0,17, Cu – 0,69, Zn – 1,29, Co – 0,04, Mo – 2,20, Cr – 0,02, Al – 0,05, V – 0,01, Se – 1,10, Ni – 0,03, Pb – 0,01, I – 0,09, B – 3,60 мкг/г.

Застосування. Рідкий та густий екстракти споринні ерготал (суміш фосфатів алкалоїдів ерготоксинового штаму), ергометрину малеат, ерготаміну гідротартрат застосовуються у монотерапії та входять до складу комбінованих препаратів. Вони застосовуються в акушерсько-гінекологічній практиці як утеротонічні засоби (переважно похідні ергометрину). Ерготамін крім того використовується як адренолітичний засіб у неврології.

Одержані напівсинтетичні похідні відрізняються малою токсичністю і сильнішою адренолітичною дією. їх застосовують при спазмах судин та гіпертензії (дигідроерготамін та дигідроерготоксин).

Ергокриптин використовується для виробництва напівсинтетичного препарату парлодел (бромкриптин), що пригнічує секрецію пролактину та застосовується при пухлинах молочних залоз.

У гомеопатії використовуються висушені склероції при порушенні центрального та периферичного кровообігу, парестезіях, глибокому порушенні кровообігу в артеріях, атеросклерозі мозкових судин, катаракті, облітеруючому ендартеріїті, гангрені.

Всі препарати ріжків, так само як і ріжки в нативній формі, надзвичайно отруйні, їх треба застосовувати лише з дозволу і під наглядом лікаря. Випадкове або навмисне отруєння великими дозами ріжків супроводиться нестерпними болями у шлунку, сильною судомою, нерідко настає смерть.

Ознаки отруєння. Симптоми отруєння залежать від клінічної форми, яка проявляється у вигляді гангрені (гангренозна форма) або судом (конвульсивна форма). Гангренозна форма (ерготизм) розвивається внаслідок того, що в великих дозах алкалоїди викликають пошкодження ендотелію судинної стінки. З цією особливістю дії зв'язано з розвитком тромбангіїту (гангрені окремих ділянок тіла). Найбільш важкою формою отруєння являється конвульсивна, яка характеризується психічними розладами. Психоз виникає на 2-3 тижні, але при важкому ступені отруєння можуть спостерігатися і раніше (на третю добу). Відмічається нудота, блювота, пронос, спазми кишківника, болі в животі, безсоння, головний біль, сильне втомлення, слабкий, частий пульс, болі в області серця, розлад руху і мови.

2.108. Сумах дубильний – *Rhus coriaria* L.

Родина сумахових – Anacardiaceae

Сумах дубильний

Життєва форма.

Кущ або невелике (2-3 м заввишки) дерево, стовбур тонкий. Пагони жовтувато-або сірувато-брунатні, вкриті жорсткими волосками. Листки почергові, черешкові, непарноперисті; з 3-10 парами листочків. Вони видовжено-овальні, ланцетні або довгасто-яйцеподібні;

верхівка загострена, основа – рівнобока або коса, округла або клиноподібна, край городчасто-пилчастий, зверху голі або з розсіяними волосками, зісподу та черешки опушені. Квітки дрібні, одностатеві (рослини однодомні), зеленувато-білі, 5-пелюсткові, зібрані у великі конічні китиці. Плоди – дрібні

червоні кістянки, рясно вкриті червоно-бурими волосками. Цвіте у червні - липні.

Поширення. Сумах дубильний культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину на Україні.

Сировина. Використовують листя сумаху.

Хімічний склад. Листя сумаху містять дубильні речовини (13-25%), мірицитин та інші флавоноїди, ефірну олію (до 0,01%) та аскорбінову кислоту (близько 112 мг%). До складу дубильних речовин входять танін (до 15%), вільна галова кислота та її метиловий ефір.

Застосування. Листя використовують як сировину для одержання таніну, який входить до складу галаскорбіну та рідини Новікова. Танін використовують як в'язучий і протизапальний засіб при запальних процесах ротової порожнини, носа, зіва і глотки, при опіках, виразках, тріщинах і пролежнях, при отруєнні солями алкалоїдів і важких металів. Настоянку листя використовують у гомеопатії при проносі, ревматизмі, подагрі й паралічах. У народній медицині настій листя п'ють при кровотечах, захворюваннях жовчних шляхів, при ентериті і коліті, ревматизмі, подагрі й паралічах.

Ознаки отруєння. Контакт з соком рослини (обривання листя, обламування гілок), з порошком листя, кори, робота з гербарієм викликає важкі дерматити. Дерматити розвиваються з латентними періодом від декількох годин до 5 діб. Основні симптоми: свербіж, печія слизових і шкіри, гіперемія (обличчя, руки). Температура підвищується, спостерігається збільшення лімфатичних вузлів.

2.109. Тамус звичайний - *Tamus communis* L.

Родина діоскорейних - *Dioscoreaceae*

Тамус обыкновенный

Життєва форма — багаторічна трав'яниста дводомна рослина (ліана). Має товсте бульбовидне кореневище до 1 м завдовжки. Стебло витке, 2-4 м завдовжки. Листки почергові, довгочерешкові 14 см завдовжки, цілокраї або зрідка майже трилопатеві, з глибокосерцевидною основою і відтягнутозагостреною верхівкою та добре помітним дуговидним жилкуванням. Квітки дрібні, одностатеві, з простою шестироздільною жовтуватозеленуватою оцвітиною, зібрані в пазушні китиці. Плід — червона ягода. Цвіте з квітня до червня.

Поширення. Тамус звичайний зустрічається в Південному Криму в лісах, рідше по чагарниках.

Сировина. Кореневища.

Хімічний склад. Кореневища тамуса містять глікозиди, сапоніни, алкалоїдоподібні й дубильні речовини, мурашину, щавлеву кислоти. Усі частини рослини отруйні.

Застосування. Особливої уваги заслуговує зовнішнє застосування тамуса при ревматизмі, артриті, радикуліті, ішіасі тощо як засобу, що зумовлює гіперемію. При вживанні внутрішньо препарати тамуса спричинюють запалення слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, блювання та пронос.

Ознаки отруєння. Всі частини рослини, особливо ягоди, отруйні. Невелика кількість ягід, прийнята внутрішньо приводить до подразнення слизових оболонок з почуттям печії в роті, нудоти, позивів до блювання, а також до

проносу. Ягоди, прийняті в великих кількостях, викликають параліч нижніх кінцівок.

2.110. Тис негній-дерево (т. ягідний) – *Taxus baccata* L.

Родина тисових– Taxaceae

Тисс ягодный

Тис ягідний появився на Землі 240 млн. років тому. Про смертоносну дію тисової отрути знали стародавні греки і римляни, про неї писали Пліній Старший і Юлій Цезарь. Пліній Старший в «Естественной истории» повідомив про смерть людини, яка випила вино з кубка, виточеного з деревини тису. Стара нормандська легенда розповідає про смерть монахів одного абатства, які заснули в кімнаті з тисовим паркетом. Якщо треба було отруїти

людину, йому просто давали вино в гарному кубку із тисового дерева. Аналогічна дія, правда з повидла ягід тису описана в творі Агати Крісти.

Життєва форма. Дводомне дерево висотою 10-20 м або чагарник, живе до 1000 років. Крона широко-пірамідальна, стовбур вкритий коричнево-червоною або сіро-коричневою корою. Деревина тверда, не піддається гниттю, жовто-червона, без смоляних ходів. Хвоя сидяча чи короткочерешкова, направлена догори, м'яка, темно-зелена, матова, ланцетна або лінійна, загострена, з поздовжнім заглибленням на верхній стороні. На молодих пагонах листки розміщені спіралью, на старих - двома рядами; функціонують 6-8 років. Жіночих шишок немає, а насінні зачатки розташовані поодиночі на верхівці вкорочених пагонів і оточені трьома парами лусочок принасітника - арилюса, які при дозріванні стають м'ясистим, яскраво-червоним келихом, у який занурена насінина. Чоловічі шишки, розміщені поодиночі у пазухах листків, майже округлі, складаються з мікроспорофілів із багатьма мікроспорангіями. Пилок без повітряних пухирців. Усі частини рослини, окрім принасітника, отруйні. Деревина стійка до вологи, з красивою текстурою, добре полірується.

Поширення. Розповсюджений у країнах Середземномор'я, Західної Європи, на Кавказі, Західній Україні та в гірському Криму. Росте в мішаних і хвойних лісах, на вологих вапнякових схилах. Рослина отруйна! Культивується як декоративна.

Сировина. Хвоя.

Хімічний склад: ізомери ефедрину, таксол та інші алкалоїди.

Застосування: як джерело біомаси для отримання таксотеру - напівсинтетичної біологічно активної сполуки, що є складовою протипухлинних препаратів. Дія: протипухлинна, цитостатична, збуджує дихання.

Отрута (таксол). За винятком солодкуватою червоної м'якоті плодів у всіх частинах рослини міститься виключно сильний токсин. Відомі отруєння, в тому числі зі смертельними наслідками. Оскільки при вживанні в їжу ягід отруйне насіння, як правило, не розжовуються і виводяться через травний тракт, отруєння токсином зазвичай відбуваються не через з'їдених помилкових ягід тиса, а після жування його хвої і гілок. Отрута тиса може бути небезпечною і для тварин: відомі випадки, коли коні через п'ять хвилин після поїдання хвої і гілок падали замертво.

Дія. Збуджує центральну нервову систему і паралізує, насамперед дихальний центр; проявляє сильний вплив на серце з первинним прискоренням пульсу, потім з брадикардією і діастолічним розслабленням; також діє подразнюючи на шлунок і кишківник.

Ознаки отруєння. Легке отруєння – незначне підвищення температури тіла, збудження постраждалого. Симптоми сильного отруєння – нудота, блювання, пронос, загальна різко виражена слабкість, болі в животі,

сонливість, судоми, ядуха, порушення серцевої діяльності, в результаті чого виникає стан колапсу і смерть. Постраждалому краще лежати без подушки, так як не можливо підняти голову. Температура тіла в цей час понижена, пітливість посилена. Смерть може наступити протягом першої години або протягом декількох годин (або перших днів).

Перша допомога. При вживанні в їжу великої кількості плодів або хвої звернутися до лікаря.

Терапія. Після прийому в їжу хвої або великої кількості розжованого насіння первинна детоксикація, прийом активованого вугілля, інтенсивний медичний контроль.

2.111. Туя західна – *Thuja occidentalis* L.

Родина кипарисових – *Cupressaceae*

Туя западная

Життєва форма.

Вічнозелене однодомне дерево, 12-20 м заввишки. Крона густа, пірамідальна. Кора стовбура темно-бура або сірувато-коричнева. Листки лусковидні (у ювенільних рослин - голковидні), розміщені супротивно. Чоловічі шишечки приверхівкові, в пазухах листків, округлі, жовті. Жіночі шишечки овально-яйцевидні, світло-зелені, розміщені на кінцях вкорочених охвоєних гілочок. Запилюється у першій половині квітня.

Поширення. Тую західну культивують в садах і парках по всій території України.

Сировина. Молоді охвоєні пагони.

Хімічний склад. Пагони туї містять ефірну олію (0,12%), аромадендрин, токсифолін, пініпкрин, пінен, пінін, туїн, дубильні речовини і смолу. У складі ефірної олії є пінен, туйон, каріофілен, відрен, цедрол та інші речовини.

Застосування. У науковій медицині тую західну не використовують.

У народній медицині тую західну використовують як діуретичний, жовчогінний, відхаркувальний, потогінний, кровоспинний, антисептичний засіб.

2.112. Тютюн справжній — *Nicotiana tabacum* L.

Родина пасльонових – *Solanaceae*

Табак настоящий

Життєва форма — це однорічна трав'яниста рослина заввишки 1- 2 м з крилато-черешковими, широколанцетними, низхідними нижніми листками і сидячими верхніми. Вся рослина вкрита клейкими залозистими волосками. Квітки зібрані в подвійних завитках, які, у свою чергу, на верхівках стебел зібрані у волотевидні суцвіття. Структура квіток звичайна для родини. Віночок трубчастий,

рожевий. Плоди — двогнізді, трохи видовжені коробочки з великою кількістю маленьких насінин.

Поширення. Батьківщина тютюну — Південна Америка. В Європі він культивується з кінця XVI ст.

Сировина. Листя.

Хімічний склад. Рослина дуже отруйна, містить алкалоїд нікотин.

Застосування. У гомеопатії препарати із листків використовують при морській хворобі, блювоті у вагітних, запамороченні. Тютюн курять, нюхають, жують. Порошок з листків тютюну використовують як інсектицид.

Ознаки отруєння. Гостре отруєння викликає запаморочення, головний біль, слабкість, гикавку, печію в роті, нудоту, блювання, пронос, серцебиття або сповільнення пульсу, звуження зіниць, погіршення зору, слинотечу, похолодіння кінцівок. В більш важких випадках – явище збудження, неясність свідомості, прискорення пульсу, втрата свідомості, судоми і смерть від паралічу дихання і серця. Серйозне отруєння настає, якщо в організм людини попадає 0,003 – 0,004, смерть від 0,01 до 0,08 нікотину. Допомога при отруєнні чистим нікотином і при курінні – холодний компрес на голову, промивання шлунка водною суспензією активованого вугілля.

2.113. Хвилівник звичайний – *Aristolochia clematitis* L.

Родина хвилівникових – *Aristolochiaceae*

Кирказон ломоносовидний

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина, з неприємним запахом. Стебло просте, 30-80 см заввишки, гранчасто-борозенчасте, часто-звивисте. Листки серцевиднояйцевидні. Квітки двостатеві, неправильні, жовтуваті, по декілька в пазухах листків. Оцвітина з прямою трубочкою і язичковим відгином. Плід – коробочка грушовидна, звисла, відкривається по перегородках. Цвіте у травні-червні.

Поширення. Хвилівник звичайний росте по всій Україні по лісах, серед чагарників, по балках.

Сировина. Трава, корені.

Хімічний склад. Корені хвилівника містять алкалоїди магнофлорин і аристолохін, сітостерин, аристолохієву кислоту, дві кислоти невизначеного складу. У траві хвилівника є алкалоїд аристолохін, аристолохієва кислота, фенолкарбонові кислоти і їхні похідні, флавоноїди, пініт та інші речовини. Всі частини рослини містять ефірну олію, до складу якої входять α -пінен, кадинен, борнеол, α -терпінеол, ліналілпропіонат, метилнонілкетон.

Застосування. Препарати хвилівника стимулюють роботу серця, розширюють кровеносні судини, збуджують дихання, виявляють сечогінну і відхаркувальну дію, посилюють менструації. Відвари з коренів або трави рослини використовують для промивання ран, для компресів при наскірних висипах, сверблячці й запрілостях шкіри, фурункулах, гнійних ранах, виразках та екземах. Внутрішньо препарати хвилівника використовують при гіпертензії, подагрі, водянці, хронічному кашлі, туберкульозі легень, простудних захворюваннях, атонії шлунка та аменореї.

Ознаки отруєння – блювання, гострі явища подразнення шлунково-кишкового тракту. Отруйна рослина, особливо насіння і кореневища. Отруйні речовини діють як капілярні отрути.

2.114. Цикламен європейський, фіалка альпійська - *Cyclamen europaeum* L.

Родина первоцвітих - Primulaceae

Дряква європейская

В стародавньому Римі любили і розводили цикламени. Їх висаджували разом з нарцисами, фіалками. В народній медицині з часів Гіпократата цикламеном лікували і продовжують лікувати багато хвороб. Наукова назва за формою бульб грецькою «циклос» - коло.

Життєва форма —

багаторічна трав'яниста, до 15 см заввишки рослина. На кінці короткого або видовженого кореневища має приплюснутокулясту бульбочку, вкриту пробкоподібним шаром. Листки прикореневі, здебільшого вічнозелені, прості, з серцевидною або круглою, при основі глибоковиїмчастою, цілокраєю або рідкозубчастою пластинкою на довгому черешку, 12-20 см завдовжки. Квітки правильні, двостатеві, великі, пазушні, одиничні, на квітконіжках, майже рівних листкам або в 1,5 раза довших за них; віночок карміново-червоний, з короткою, майже кулястою трубочкою і п'ятироздільним відвернутим відгином. Плід — коробочка. Цвіте з серпня до жовтня.

Поширення. На території України (переважно на Правобережжі) культивується в умовах відкритого ґрунту як декоративна рослина, інколи дичавіє.

Сировина. Свіжі бульби цикламену.

Хімічний склад. Бульби цикламену містять сапонін цикламін, який при гідролізі розщеплюється на аморфний сапогенін цикламінретин і цукор; леулозин, циклозу, декстрозу, пентозу та полісахарид цикламосин.
Застосування. Препарати цикламену виявляють протистозидну активність, а за дією на серце схожі на препарати наперстянки. В гомеопатії цикламен використовують при розладах шлунково-кишкового тракту та при простудних захворюваннях. Використовують рослину і як зовнішній засіб. Особливо ефективним вважається застосування цикламену при головних болях простудного характеру, фронтитах і гайморитах. Потовчені бульби прикладають до ревматичних пухлин і геморойних шишок. При білях у жінок використовують свіжий сік, розведений водою у співвідношенні 1:10.

Треба пам'ятати, що цикламен належить до отруйних рослин. Користуватися ним треба обережно і обов'язково під наглядом лікаря.

Ознаки отруєння. При отруєнні виникає головний біль, блювання, запаморочення, в тяжких випадках – судоми, серцево-судинна і дихальна недостатність.

2.115. Цикута отруйна - *Cicuta virosa* L.

Родина селерових – Аріасеае

Вех ядовитый

Родова назва від грецького слова - **сусіп** – пустий, так як його кореневище всередині порожнє. Видова назва **virosus** – отруйніші.

Життєва форма.

Багаторічник висотою 50-120 см. Кореневище товсте, спочатку щільне, округле, а восени - видовжене; міжвузля вкорочені порожнисті з

горизонтально-поперечними перетинками. Стебло галузисте, порожнисте, голе. Листки черешкові, двічі-тричі-перисторозсічені на лінійно-ланцетні, гостропилчасті сегменти. Черешки м'ясисті, соковиті, солодкуваті, при вживанні викликають смертельне отруєння. Зонтик 15-25-променевий, обгортка відсутня або з 1-2 маленьких, лінійних листочків; обгортчок 8-12, лінійні. Зубці чашечки помітні, пелюстки білі, виїмчасті. Плоди діаметром до 2 мм, кулясті, трохи стиснуті з боків, з плоскими ребрами, розпадаються.

Поширення. Зустрічається розсіяно по всій Україні, крім, Карпат по берегах водойм, у воді, на вологих луках. Рослина отруйна!

Сировина. Квітуча трава, кореневища.

Хімічний склад: кореневища і корені містять ефірну олію, до складу якої входить пінен і феландрен, отруйні речовини цикутотоксин і цикутол; плоди - ефірну олію, трава - флавоноїди.

Застосування: дія гіпотензивна, сечогінна, седативна, пригнічує ЦНС і рухову активність.

У народній медицині та гомеопатії використовують дуже малі дози порошку кореневища при нервовому збудженні; настоянку і мазь - при подагрі, ревматизмі та деяких шкірних хворобах.

Цикута – одна із отруйних рослин, має кореневище з коренями весною більш отруйне, яке має приємний запах моркви і солодкуватий смак, який нагадує брукву або редьку. Отрута володіє різко вираженою судомною дією, пригнічує центральну нервову систему.

Ознаки отруєння: головний біль, запаморочення, загальна слабкість, нудота, блювання, втрата свідомості, судоми, частота яких залежить від кількості потрапившої в організм отрути. У пострадалого сильно стиснуті зуби. Смерть настає від паралічу дихального центру або асфіксії під час судом. Застосовують з обережністю!

Перша допомога: негайне промивання шлунка!

2.116. Чемериця Лобелієва - *Veratrum lobelianum* Bernh.

Родина мелантієвих - *Melantiaceae*

Чемериця Лобеля

Життєва форма — багаторічна трав'яниста з товстим коротким кореневищем рослина. Стебло грубе, пряме, циліндричне, порожнисте, до 175 см заввишки, при основі оточене рештками старих листків, у верхній частині й у суцвітті пухнасте. Листки великі, спіральні розміщені, численні, цілокраї, вздовж складчасті, звужені внизу в широкі піхви; нижні листки яйцевидно- або широкоеліптичні, коротко загострені, верхні — ланцетні, загострені. Квітки полігамні, зібрані в пірамідальну волоть; оцвітина проста, жовтувато-зелена, шестироздільна, з еліптичними, вгорі закругленими, по краю дрібнозубчастими, зовні опушеними частками. Плід—яйцевидно-тригранна коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Чемериця Лобелієва росте на вологих лісистих луках, на вологих місцях по узліссях та по чагарниках на Поліссі і в лісостепових районах; від півніжжя до зони криволісся в Карпатах; по долинах річок у лівобережному злаково-луковому Степу.

Сировина.

Кореневище з коренями. Отруйні всі частини рослини. При маніпуляціях з нею (заготівля, сушіння, приготування ліків тощо) треба захищати очі, ніс і рот, після роботи мити руки.

Хімічний склад. Кореневища і корені

чемериці містять суму алкалоїдів (кореневища — до 1,3%, корені — до 2,4%), дубильні речовини, смоли, цукри та пігменти.

Застосування. При загальній дії на організм алкалоїди чемериці збуджують, а потім пригнічують соматичний і вегетативний відділи нервової системи, розширюють кровоносні судини, збільшують силу скорочень серцевого м'язу, сповільнюють ритм серця, посилюють скорочення м'язів кишечника. В деяких зарубіжних країнах алкалоїди чемериці використовують для лікування тяжких форм гіпертензії. Однак широкого застосування препарати чемериці не набули у зв'язку з високою токсичністю. Великі дози чемериці викликають пронос і блювання, що може закінчитись клонікотонічною судомою, парестезією, колапсом і смертю. При зовнішньому застосуванні препарати чемериці виявляють болезаспокійливу, подразнювальну та інсектицидну дію. Зважаючи на це, настоянку чемериці використовують як ефективний болетамувальний засіб при невралгії, артриті й ревматизмі (роблять розтирання).

Ознаки отруєння. При передозуванні виникає збудження блювотного центру, пригнічення дихання, судоми. При отруєнні препаратом при його передозуванні виникає нудота, блювота, запаморочення, брадикардія, гіпертензія, гіперглікемія, порушення дихання, судоми. Необхідно провести промивання шлунка суспензією активованного вугілля, сольове послаблююче внутрішньо.

2.117. Чемерник червонуватий — *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit.

Родина жовтецевих – *Ranunculaceae*

Морозник красноватий

Родова назва *Helleborus* - латинізована грецька назва рослини, від назви ріки (*Helleborus*), по берегам якої росла рослина, або з грецьким *helein* - вбиваю і *boia* – корм, так як рослина отруйна. Вперше в історії війн хімічний засіб масового знищення використали в 600 р. до н.е. стародавньогрецькі війська, очолювані Соломоном. Цією рослиною був чемерник.

Життєва форма - невелика

багаторічна трав'яниста рослина з коротким товстим багатоголовим

кореневищем і товстими придатковими коренями. Листки прикореневі, їх 2-4 на довгих черешках. Листки розсічені на 5-7 часток, які, в свою чергу, розділені ще на 2-3 пальчасті частки. Чашолистки зовні брудно-фіолетові, червонуваті з темними жилками, а всередині — зеленувато-фіолетово-пурпурні. Квітки актиноморфні, двостатеві, з подвійною оцвітиною. Чашечка п'ятилиста, велика, віночковидна. Пелюсток 5-12, причому вони видозмінені в нектарники. Тичинок багато, маточок 3-10. Гінецей апокарпний. Плід — складна листянка. Листянки при основі зрості.

Поширення. Цей вид росте в листяних лісах Західної України.

Сировина. Кореневища.

Хімічний склад. Чемерник червонуватий містить серцеві глікозиди, які за характером дії близькі до строфантину.

Застосування. При серцево-судинних захворюваннях.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, слиновиділення, важкість в голові, запаморочення, шум в вухах, серцебиття, сповільнення пульсу, розширення зіниць, болі в животі, пронос. Виникає збуджений стан, колапс і смерть.

2.118. Чистотіл звичайний – *Chelidonium majus* L.

Родина макових – *Papaveraceae*

Чистотел большой

Chelidonium majus L. — чистотіл великий. Назва *Chelidonium* походить від грецького *chelidon* — ластівка (мабуть, тому що рослина з'являється з прилітом ластівок і в'яне з їхнім відльотом). У працях Діоскорида є ще одне народне повір'я про цю траву: "Розповідають, якщо пташеня ластівки осліпне, ластівка-мати приносить цю траву і виліковує його". *Majus* — порівняльний ступінь від прикм. *magnus (-a, -um)* — великий.

Життєва форма. Багаторічна трав'яниста рослина, з жовтим соком.

Стебло пряме, розгалужене, розсіяно-волосисте, 30-80 см заввишки. Листки перисторозсічені, сизуваті, з округло-яйцевидними або оберненояйцевиднодо вгастими нерівномірнорозчистими сегментами. Квітки двостатеві, правильні, жовті, зібрані в 4-5-квіткові

зонтиковидні суцвіття. Коробочка довга, двостулкова, відкривається в напрямку від основи до верхівки. Цвіте з другої половини квітня до вересня.

Поширення. Чистотіл звичайний росте по чагарниках, в садах, як бур'ян на затінених місцях по всій території України.

Сировина. Трава, корені. **Хімічний склад.** Трава чистотілу містить алкалоїди: протопін, хелідонін, хелеритрин, сангвінарин, дигідросангвінарин, дигідрохелеритрин, хелірубін, α -алокриптонін, алокриптонін, берберин, спартеїн, холін, гістамін, тирамін, метиламін; органічні кислоти, сапоніни, флавоноїди, дубильні речовини, ефірну олію, аскорбінову кислоту, каротиноїди, хелідонову кислоту.

Застосування. Рослина впливає на секрецію жовчі і на її виділення в кишківник. Показано, що вона знімає спазми верхнього відділу кишківника. Чистотіл має легку знеболюючу і снодійну дію, а також володіє вираженими антибактеріальними і протівірусними властивостями. Екстракт з коренів не дає підвищуватися рівню холестерину в крові при надлишку жирів в раціоні. Молочний сік традиційно рекомендують застосовувати проти бородавок, але радять поводитися з ним обережно, щоб не забруднити одяг. Сучасні фітохімічні дослідження показали, що сік містить деякі алкалоїди, які перешкоджають клітинному діленню, що і пояснює його дію на бородавки - один з видів доброякісних пухлин.

Чистотіл рекомендується при лікуванні порушень роботи печінки, кишківника і нервової системи. Сухий екстракт ефективний проти бактерій і в боротьбі з бородавками.

Препарати чистотілу мають антибактеріальну, фунгістатичну, бактеріостатичну, протистоцидну, жовчогінну, глистогінну, вітрогінну та проносну дію. Використовують настій трави, сік свіжої трави, сік коренів. Соком припікають кондиломи, лікують папіломатоз, початкові форми червоної вовчанки. Препарати чистотілу пригнічують ріст злоякісних пухлин, виявляють фунгістатичну і бактеріостатичну дію на лейкобактерії туберкульозу; проявляють виражений терапевтичний ефект при гепатитах, холангітах, холециститах, жовчокам'яній хворобі; при лікуванні гастриту, подагри, ревматизму, грудної жаби, бронхіальної астми, коклюшу, геморою, шкіряних захворювань (рак шкіри, хронічний ерітоматоз, гноячкове висипання при імпетиго, псоріаз звичайний, туберкульоз шкіри, бородавки, мозолі).

Ознаки отруєння. Всі частини рослини отруйні, особливо корені. Чистотіл протипоказаний хворим на епілепсію, стенокардію і інші захворювання серцево-судинної і нервової систем. Потрібна обережність при використанні. Передозування спричиняє нудоту, блювання, кровотечу з прямої кишки, рідше в сечі. Зниження артеріального тиску, параліч дихального центру.

Використання протипоказане хворим на бронхіальну астму, стенокардію, епілепсію, невралгію.

Перша допомога заключається в промиванні шлунка водною суспензією активованного вугілля (до 3 ст. ложок на 0,5 л води) роблять очисні клізми.

2.119. Чорнокорінь лікарський - *Synoglossum officinale* L.

Родина шорстколистих – Boraginaceae

Чернокорень лекарственный

Життєва форма. Дворічна трав'яниста сіруватом'якоопушена рослина. Стебло міцне, прямостояче, 30-100 см заввишки, просте або вгорі розгалужене, до самого суцвіття густо улистнене. Листки почергові, суцільні, з обох боків м'яко-сіроповстисті; прикореневі - видовжено-еліптичні, 8-30 см завдовжки, до основи звужені в широкий черешок 8 - 30 см завдовжки, стеблові листки видовжено-ланцетні, на верхівці загострені, найнижчі звужені в черешок, решта - сидячі, напівстеблообгортні. Квітки правильні, двостатеві, в кінцевих негустих однобоких завійках, зібраних волотевим суцвіттям; віночок лійковидно-колесовидний, з короткою трубкою і п'ятилопатеvim відгином, брудно-пурпуровий. Плід складається з

широкоюйцевидних сплюснутих, на всій поверхні вкритих гачкуватими шипиками горішків. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Чорнокорінь лікарський росте на Україні як бур'ян вздовж доріг.

Сировина. Трава, корені.

Хімічний склад. Всі частини рослини містять алкалоїди циногლოსин і циноглосеїн, глюкоалкалоїд консолідин, дубильні речовини, смоли, гірку речовину циноглосоїдин. Крім того, у траві є каротин, ефірна олія, холін, а у коренях — барвник алкалін, полісахарид інулін.

Застосування. Галенові препарати чорнокореня мають болезаспокійливі, протисудомні і кровоспинні властивості. Внутрішньо їх призначають при кашлі, кишкових кольках, при легневих і шлунково-кишкових кровотечах, при кривавому і простому проносі. При зовнішньому застосуванні препарати чорнокореня виявляють болезаспокійливу і протизапальну дію, стимулюють ріст волосся. Потовчені свіжі корені прикладають до фурункулів, на місця переломів кісток для зменшення болю і для сприяння швидшому їх

зростанню. Відвар коренів у вигляді місцевих ванн, обмивань, примочок або компресів вживають при переломах кісток, опіках, ранах, виразках, запальних процесах шкіри, з метою лікування зубу.

В гомеопатії застосовують есенцію із свіжих коренів.

Чорнокорінь заслуговує на увагу і як засіб, що має інсектицидні властивості.

Ознаки отруєння. З рослиною поводяться з обережністю, так як всі його частини містять отруйні речовини. Від дотику можливий місцево-подразнюючий ефект. При попаданні в шлунок виникає нудота, блювання, болі в шлунку. У випадку гострого отруєння відмічається розслаблення скелетної мускулатури, порушення дихання аж до асфіксії, судоми, можливо зниження артеріального тиску.

При наявності шлункового отруєння обмежуються промиванням шлунка калію перманганатом (0,1% розчин) і суспензією активованого вугілля.

2.120. Яловець козачий - *Juniperus sabina* L.

Родина кипарисових – Cupressaceae

Можжевельник казацкий

Життєва форма.

Низькорослий сланкий дводомний вічнозелений кущ. Листки інтенсивно зелені, лусковидні, ромбічні або ромбічно-ланцетні, трохи загострені, на гілках сидять по три, на гілочках розміщуються в 4 ряди черепицевидно, на спинці округлі, з видовженою або веретеновидною залозкою. Органи спороношення містяться на кінцях

маленьких пазушних гілочок, вкритих дрібними лусковидними листочками; чоловічі шишечки спрямовані догори, яйцевидні, утворені круглястими лусочками з 3-4 пиляками; жіночі шишечки майже кулясті, складаються з 4-6 насінних лусок і трьох насінних зачатків. Після запліднення луски жіночої шишечки зростаються і утворюють соковиту зелену шишкоягоду. Спілі шишкоягоди звислі, чорні, з сизою поволокою, 5-8 мм в діаметрі. Запилюється у травні. Шишкоягоди досягають восени першого або наступного року.

Поширення. Яловець козачий культивують як декоративну рослину на Україні, росте на вапнякових скелях у Криму і на Закарпатті.

Сировина. Молоді однорічні гілочки з листям.

Хімічний склад. Гілочки і листя ялівцю містять ефірну олію, флавоноїди, глікозид пініпкрин, дубильні й смолисті речовини, віск, сапоніни та аскорбінову кислоту. Головною складовою частиною ефірної олії є спирт сабінол.

Застосування. Дуже отруйні властивості ялівцю обмежують його терапевтичне застосування. Найчастіше його використовують як зовнішній засіб у формі мазі (втирають у волосисту частину голови при облисінні, змащують ділянки тіла, уражені коростою, паршею, лишаєм), настоянки (змащують бородавки) і порошку (присипають гнійні виразки). Есенцію із свіжих гілочок з листям використовують у гомеопатії.

Отрута. Ефірна олія з отруйними речовинами, такими як сабінол.

Симптоми отруєння. Подразнення шкіри та слизової оболонки, блювота і пронос, ураження нирок, судоми, параліч.

Ознаки отруєння. Нудота, блювання, печія і біль у животі, пронос з тенезмами і кров'ю, поліурія внаслідок подразнення нирок, ослаблення серцевої діяльності. На слизових оболонках, які контактували з ялівцем помітні симптоми подразнення (гіперемія, печія). Можливі судоми і втрата свідомості.

Перша допомога. Звернутися до лікаря.

Терапія. При прийомі всередину великих кількостей викликати блювання або промити шлунок; прийняти активоване вугілля, в іншому лікуванні симптоматичне.

2.121. Якірці сланкі – *Tribulus terrestris* L.

Родина паролістових – *Zygophyllaceae*

Якорці стелющиєся

Життєва форма. Однорічна трав'яниста жорстковолосиста рослина з лежачими

розгалуженими

стеблами 10-50 см

завдовжки. Листки

парноперисті, з 6-8

парами довгастих

листочків. Квітки

двостатеві, дрібні,

поодинокі в пазухах

листочків. Чашечка 5-

роздільна, опадна.

Пелюсток 5, жовтих.

Тичинок 10. Плоди

несуть на спинці

зубчастий гребінь, який розпадається на 5 вкритих гострими шишками горішків. Цвіте у червні-серпні.

Поширення. Якірці сланкі зустрічаються на сухих піскуватих місцях, городах, полях в Криму, в Степу і зрідка в Лісостепу.

Сировина. Трава.

Хімічний склад. Трава якірців містить стероїдні глікозиди (2 %), серед яких діосцин та грацилін, тігогенін, гекогенін; флавоноїдні глікозиди (астрагалін, трибулозид, рутин), дубильні та смолисті речовини, аскорбінову кислоту.

Застосування. Рідкий екстракт якірців виявляє сечогінну, протисклеротичну та гіпотензивну дію, стимулює секрецію шлункового соку. Препарат трибуспонін, одержаний із трави якірців, використовують для профілактики й лікування атеросклерозу. У народній медицині використовують якірці як сечогінний і тонізуючий засіб.

Ознаки отруєння. При передозуванні – нудота, болі в шлунку, головний біль, слабкість, зниження артеріального тиску.

Розділ 3. ЕТИМОЛОГІЧНА НАЗВА ОТРУЙНИХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Arnica montana L. — арніка гірська, баранник. Назва *Arnica* походить від грецького *ptarmike* — чхальна трава (від дієсл. *ptairo* — чхаю). Рослину почали називати *Arnica* у XVII ст. *Montanus (-a, -um; прикм.)* — гірський, за місцем зростання.

Artemisia absinthium L. — полин гіркий. *Artemisia* — так називали полин античні автори. Можливо, назва пов'язана з ім'ям грецької богині Артеміди (*Artemis*). Пліній вважає, що назва дана на честь Артемізії Галікарнаської, дружини Мавзола, короля Карії (IV ст. до н. є.), яка вилікувалась за допомогою цієї рослини. Можливо також, що в основі назви лежить грецький прикм. *artemes* — неушкоджений, здоровий, у зв'язку з лікувальними властивостями рослини. Іменник *absinthium* походить від грецького *a* — не, *psinthos* — задоволення, тобто рослина, яка не дає задоволення через свій гіркий смак.

Atropa belladonna L. — красавка, белладонна або соннота. *Atropa* — таку назву дав цьому роду К. Лінней через отруйні його властивості, що пов'язано з ім'ям грецької богині — Атропи, яка нібито перерізує нитку життя кожного смертного (від грецького *atropos* — неминучий, невідворотний, безповоротний). Іменник *belladonna* — від італійського *bella* — гарна, *donna* — жінка. Жінки соком ягоди цієї рослини натирали як рум'янами щоки і капали його в очі, унаслідок чого розширювались зіниці й очі мали блискучий вигляд і ставали темними.

Cicuta virosa L. - Цикута отруйна . Родова назва від грецького слова - *cycin* – пустий, так як його кореневище всередині пuste. Видова назва *virosus* – отруйніші.

Centaurea cyanus L. — волошка синя. Назва *Centaurea* походить від грецького *Kentaurea* — кентавр, зустрічається у творах Арістотеля; назва пов'язана з міфічним кентавром Хіроном, який широко використовував у лікуванні трави (за повідомленням Плінія); *cyanus* — від грецького *kyanos* — темно-синій.

Chelidonium majus L. — чистотіл великий. Назва *Chelidonium* походить від грецького *chelidon* — ластівка (мабуть, тому що рослина з'являється з прилітом ластівок і в'яне з їхнім відльотом). У працях Діоскорида є ще одне народне повір'я про цю траву: "Розповідають, якщо пташеня ластівки

осліпне, ластівка-мати приносить цю траву і виліковує його". *Majus* — порівняльний ступінь від прикм. *magnus (-a, -um)* — великий.

Convallaria majalis L. — конвалія звичайна. Назва *Convallaria* походить від лат. *convallis* — долина, грецьк. *Ieigion* — лілія (тобто лілія долин, у зв'язку з місцем зростання і приємним запахом); *majalis {-e; прикм.}* — травневий, оскільки рослина цвіте у травні.

Datura stramonium L. — дурман звичайний. Назва *Datura* — від арабського *tatorah(tat* колоти, оскільки ця рослина з колючими плодами). Походження *stramonium* нез'ясовано, але є припущення, що слова *stramonium* і *datura* мають спільний корінь.

Digitalis ciliata Trautv. — наперстянка віїчаста. *Digitalis* — буквально: те, що належить до пальця (від лат. *digitalis* — палець, *digitabulum* — наперсток). Назви, як латиною, так і українською, пов'язані з наперсткоподібною формою квітки. *Ciliatus (-a, -um; — віїчастий, від cilia — вії)*. Край листя цього виду віїчастий.

Digitalis ferruginea L. — наперстянка іржава; *ferrugineus (-a, -um; прикм.)* — іржавий, кольору іржі. На квітках цього виду є плями іржавого забарвлення.

Digitalis grandiflora Mill. — наперстянка великоквіткова; *grandiflorus {-a, -um; прикм.}* — великоквітковий.

Digitalis lanata Ehrh. — наперстянка шерстиста; *lanatus (-a, -um; прикм.)* — шерстистий, від лат. *Iana* — шерсть. Квіткова вісь цього виду повністю опушена.

Digitalis purpurea L. — наперстянка пурпурова; *purpureus (-a, -um; прикм.)* — пурпуровий, червоний (за забарвленням квіток).

Dryopteris filixmas L. — щитовник чоловічий. Назва *dryopteris* походить від грецького *drys* — дуб, *pteris* — папороть; тобто папороть, що росте в дубових лісах; від лат. *Filix* — папороть, *mas* (прикм.) — чоловічий.

Echinopax elatum Nakal. — ехінопанакс високий. Назва *Echinopax* походить від грецького *echinos* — їжак, що пов'язано з великою кількістю колючок, які покривають рослину; *panax* — від грецького *panakeia* — панацея; засіб, який все виліковує (грецького *pan* — все, *akeomai* — виліковує), *elatus (-a, -um; прикм.)* — високий.

Ephedra equisetina Bge. — ефедрa хвощова. *Ephedra* — назва цього роду зустрічається

в стародавніх авторів. Походить, можливо, від грецького *epi* — на, *hedra* — сідниця,

сидіння (тому що здається, що рослина сидить на скелі). *Equisetinus* (-a, -um; прикм.)

— хвощовий, оскільки рослина нагадує хвощ (*Equisetum*).

Equisetum arvense L. — хвощ польовий. Назва *Equisetum* походить від лат. *equus* — кінь; *seta* — щетина, жорстке волосся (у цьому випадку має значення "хвіст"); уперше вжито Плінієм для одного виду хвоща, який своїми тонкими гілочками нагадав йому хвіст коня. *Arvensis* (-e; прикм.) — польовий (за місцем зростання).

Frangula alnus Mill. — крушина вільхоподібна, або ламка. Назва *Frangula* походить від лат. *Jrangerere* — ламати, оскільки в крушини ламка деревина, *alnus* — вільха; тут вжито в значенні "вільхоподібна" (за формою листків).

Humulus lupulus L. — хміль. Походження назви цієї рослини пояснюють по-різному. Можливо, вона походить від *humus* — ґрунт, оскільки рослина витка, і якщо немає підпорки, вона стелеться по землі; можливо, за тих самих причин — *humilis* низький; *lupulus* — від італійського *lupulo* — назва хмелю. Можливо, *lupulus* є зменшувальним від лат. *lupus* — вовк, оскільки хміль обвиває інші рослини і душить їх (наприклад, верби). Тому Пліній називає хміль "*Lupulus salictarius*" — "вовк для верби" (верба — *salix*).

Hyoscyamus niger L. — блекота чорна. *Hyoscyamus* — від давньогрецького назви рослини *hyoskyamos* (*hyos* — свиня, *kyamos* — біб). Назву дано Діоскоридом, який помітив, що свині, які поїдали рослину з плодами, падали в судомач і гинули. Швейцарський фармакогност Чирх вважає, що префікс *hyos-* використаний зневажливо — "свинячий біб", очевидно, через те що блекота росте на смітниках. *Niger* (-a, -um; прикм.) — чорний (зів квітки чорно-фіолетовий).

Juniperus communis L. — яловець звичайний. Назва зустрічається у Віргілія і Плінія. Вважають, що *juniperus* походить від кельтського слова *jeneprus* — колючий (через колючі голки хвої). Лікар Кангіссер вважає, що в основі назви лежать корені слів *juvenis* — молодий, юний і *parere* — народжувати. Рослина вічнозелена і на ній постійно з'являються нові молоді голки. *Communis* (-e; прикм.) — звичайний.

Ledum palustre L. — багно звичайне. Назва ***Ledum*** пов'язана, очевидно, з лат. дієсл. ***ladere*** — шкодити (внаслідок сильного запаху рослини, що викликає запаморочення); ***paluster (is, -e; прикм.)*** — багnistий (від ***palus*** — багно) — за місцем зростання.

Melilotus officinalis L. — буркун лікарський. ***Melilotus*** — латинізоване грецьке слово ***melilotos*** від ***mei*** — мед, ***lotos*** — солодка, кормова трава, конюшина (тобто "медова конюшина"). Квітки буркуну приваблюють бджіл і є добрим медоносом, а трійчасті листки нагадують конюшину. ***Officinalis (-e; прикм.)*** — лікарський, аптечний.

Padus racemosa Gilib. — черемха звичайна. ***Padus*** — від лат. назви річки По в Північній Італії; ***racemosus (-a, -um; прикм.)*** — волотеподібний.

Papaver somniferum L. — мак снодійний. ***Papaver*** — стародавня назва рослини від лат. ***pavas*** — молочко, оскільки всі органічні рослини містять молочний сік. ***Ver*** — від прикм. ***verus (-a, -uni)*** — справжній. Сік маку підмішували маленьким дітям у їжу, щоб вони краще спали. ***Somnifer, fera, ferum*** (прикм.) — снодійний, присипляючий (за снодійною дією маку) від ***somnus*** — сон, ***ferre*** — нести, приносити (дослівно — той, що приносить сон).

Polygonum bistorta L. — гірчак зміїний. Назва ***bistorta*** походить від лат. ***bis*** — двічі, ***torta*** — скручена (кореневище рослини двічі зігнуте).

Polygonum hydropiper L. — гірчак перцевий, водяний перець. Назва ***hydropiper*** походить від грецьк. ***hydropiperi*** — водяний перець (***hydor*** — вода, ***peperi*** — перець). Рослина росте у воді і має пекучий смак.

Polygonum persicaria L. — гірчак почечуйний; ***persicaria*** (від лат. ***persica*** — персик) — давня назва рослини пов'язана з тим, що листки схожі на листки персикового дерева.

Robinia pseudoacacia L. — Робінія звичайна, біла акація. В християнстві акація — знак безсмертя і морального обліку життя. У стародавніх єгиптян акація символізувала сонце, відродження, безсмертя, а також являлась емблемою богині Нейт.

Sambucus nigra L. — бузина чорна. Назва ***Sambucus*** походить від грецького ***sambux*** — червоний барвник, а також рослина, яку застосовують для фарбування в червоний колір (за кольором ягід іншого виду — бузини червоної). Крім того, можливий зв'язок із грецького ***sambyke***, перс, ***sambuca***

— трикутний струнний інструмент (рід арфи), який виготовляють із деревини цього дерева. *Niger* (-a, -um; прикм.) — чорний, за кольором ягід цього виду.

Sophora pachycarpa — софора товстоплідна. *Sophora* — латинізована арабська назва рослини *sofera*; *pachycarpus* (-a, -um; прикм.) — товстоплідний, від грецького *pachys* — товстий, *karpos* — плід. Рослина має характерні короткі й товсті плоди.

Tanacetum vulgare L. — пижмо звичайне. *Tanacetum* — середньовічна народна назва пижма; *vulgaris* (-e; прикм.) — звичайний.

Thermopsis lanceolata R. Br. — термопсис ланцетоподібний, мишатник. Назва *Thermopsis* походить від грецького *thermos* — вовчий біб і *opsis* — зовнішній вигляд, зовнішність; *lanceolatus* (-a, -um; прикм.) — ланцетоподібний (за формою часток листа), походить від *lanceolata* (зменшене від *Iancea* — піка, спис).

Urtica dioica L. — кропива дводомна. *Urtica* — лат. назва рослини, яка походить від дієсл. *were* — пекти (за пекучою дією листків на шкіру). Назва зустрічається в Горация. *Dioicas* (-«, -um; прикм.) — дводомний, від грецьк. *duo* — два, *oikos* — дім (маточкові і тичинкові квітки кропиви розвиваються на різних екземплярах).

Viburnum opulus L. — калина звичайна. *Viburnum* — давня назва рослини, яка походить, можливо, від дієсл. *viere* — плести (молоді гілочки можна використовувати для плетіння кошиків); *opulus* (ім.) — латинська назва клена (листя калини нагадують листя клена).

Viscum albus L. — омела біла. *Viscum* походить від грецького *ixos*, що пов'язано з дієсл. *ischein* — тримати, утримувати (у м'якоті плодів міститься каучукова клейка маса, що утримує насіння). Звідси походить і значення слова *viscum* — пташиний клей (використовують для ловлі птахів). *Albus* (-a, -um; прикм.) — білий (у рослини білі ягоди).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гродзінський А.М.* Лікарські рослини: Енциклопедичний словник.-Київ.-1990.- 538 с.
2. *Гулько Р.М.* Словник лікарських рослин світової медицини.-Львів: Ліга-Прес.-2005.- 506 с.
3. Державна Фармакопея України./ Державне підприємство «Науково-експертний фармакопейний центр». 1-е вид.- Харків: РІРЕГ. 2001.-556 с.: Доповнення 1.-.- Харків: РІРЕГ. 2004.-520 с.: Доповнення 2.-.- Харків: РІРЕГ. 2008.-608 с.
4. *Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др.* Определитель высших растений Украины. 2-е издание. Киев, Фитосоциоцентр, 1999. – 548с.
5. *Кобзар А.Я.* Фармакогнозія в медицині.-Київ.- «Медицина».-2007.- 543 с.
6. *Ковальов В.М., Павлій О.І., Ісакова Т.І.* Фармакогнозія з основами біохімії рослин.-Харків.-«Прапор».-2000.-703 с.
7. *Коновалова О.Ю., Мітченко Ф.А., Шураєва Т.К.* Біологічно активні речовини лікарських рослин. Навчальний посібник з фармакогнозії для студентів заочної форми навчання фармацевтичних факультетів.- Київ.-2008.-352 с.
8. Лекарственные растения. Полная энциклопедия / *А.Ф.Лебеда, Н.И.Джуренко, А.П. Исайкина* и др. – М.: АСТ ПРЕСС книга 2004.- 907. с.
9. Лекарственные и ядовитые растения как фактор биологического риска: монография / *Н.Ф.Гусев, О.Н. Немерешина, Г.В. Петрова* и др. – Оренбург: ОГАУ, 2011. – 400с.
10. *Маннфрид Палов.*Энциклопедия лекарственных растений. Москва.- «МИР».-1998.-467 с.
11. *Сафонов Н.Н.* Полный атлас лекарственных растений.-М. Изд-во «Эксмо»-2007.310 с.
12. *Сербін А.Г., Сіра Л.М., Слободянюк Т.О.* Фармацевтична ботаніка: Підручник. –Вінниця.-Нова Книга, 2007.- 486 с.
13. Фитотерапия инсомнии / *Н.С.Фурса, С.Н.Соленникова, Ю.И.Корниевский, А.А.Рыжов, В.Г. Корниевская, П.Ю.Шкроботько, А.А.Парфенов, Т.А.Демянчук, Н.Ю.Богуславская*/ Запорожье: Изд-во ЗГМУ, 2006.-187 с.
14. Цілюща Хортиця. Монографія / *Ю.І.Корнієвський, М.С.Фурса, В.Г.Корнієвська та ін.*/ Запоріжжя: Вид-во ЗДМУ, 2009.-552.
15. Энциклопедия лекарственных растений.- «ЗАО Издательский дом Ридерз Дайджест».- 2004.- 351 с.
16. American Herbal Pharmacopoeia Botanical Pharmacognosy.- 2011
17. Aviva Romm. Botanical Medicine for Women’s Health. 2010.-S. 705.
18. European Pharmacopoea.- Strasbourg.: Council of Europe, 1995.-587 p.
19. Handbook of Medicinal Herbs ,2002 S.893.

20. Herbal Medicinal | J.Barues, L.Anderson, D.Phillipson 2007/-Pharmaceutical Press s.721.
21. Herbal Remedies | A.Ehevallier. Firstt American Edition. New York.- 2007.- s.290.
22. Weiss R.F. Lehrbuch der Phytotherapie.- 7. Uberarb. u. erw. Auflage.- Stuttgart: Hippokrates,1990.-457 p.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1.ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОТРУЙНИХ РОСЛИН	5
1.1. Сильноотруйні лікарські рослини.....	14
1.2. Отруйні лікарські рослини	16
1.3. Умовно отруйні лікарські рослини	19
1.4. Правила роботи з отруйною лікарською рослинною сировиною.....	21
Розділ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РОСЛИН, ЩО МІСТЯТЬ ОТРУЙНІ РЕЧОВИНИ	23
2.1. Авран лікарський	23
2.2. Аконіт волотистий.....	24
2.3. Аконіт дібровний, аконіт гайовий.....	26
2.4. Аконіт маленький.....	26
2.5. Аконіт строкатий, аконіт стрункий.....	27
2.6. Аконіт міцний	27
2.7. Анемона дібровна.....	28
2.8. Анемона жовтецева, жаб'яче зілля	29
2.9. Анемона лісова	29
2.10. Арум плямистий.....	30
2.11. Бавовник шорсткий	31
2.12. Багно звичайне.....	32
2.13. Барбарис звичайний	34
2.14. Барвінок малий, хрещатий барвінок	35
2.15. Барвінок трав'янистий.....	36
2.16. Белладонна звичайна, красавка, отруйниця	37
2.17. Березка польова	39
2.18. Блекота чорна	40
2.19. Болиголов плямистий.....	41
2.20. Борщівник сибірський.....	42
2.21. Бузина трав'яниста	44
2.22. Бузина чорна	45
2.23. Бузок звичайний	46
2.24. Буркун лікарський	47
2.25. Валеріана пагононосна	49
2.26. Вербена лікарська	53
2.27. Вовчі ягоди звичайні, вовче лико	55
2.28. Воловик лікарський, вологлід, серпоріз	56
2.29. Волошка синя	57
2.30. Вороняче око звичайне, бешизняк, хрест-трава	57
2.31. В'язіль барвистий.....	58

2.32. Гадючник звичайний	59
2.33. Гармала звичайна, могильник степовий	60
2.34. Гіркокаштан звичайний	61
2.35. Гледичія колюча	63
2.36. Глечики жовті	64
2.37. Головатень звичайний	65
2.38. Горицвіт весняний	65
2.39. Горобойник лікарський	67
2.40. Горобина звичайна	68
2.41. Гуньба сінна	69
2.42. Дельфіній сітчастоплідний	70
2.43. Дурман звичайний	71
2.44. Дрік красильний, жовтило	73
2.45. Дріоптеріс чоловічий, чоловіча папороть, щитник чоловічий	74
2.46. Енотера дворічна, нічна свічка	75
2.47. Ефедра двоколоса	77
2.48. Жовтець багатоквітковий	78
2.49. Жовтець їдкий	79
2.50. Жовтець повзучий	80
2.51. Жовтушник лакфіолевидний	80
2.52. Жовтушник сіруватий.....	81
2.53. Жостір проносний, чорноягідник	83
2.54. Звіробій звичайний	84
2.55. Зіновать руська, ракітнячок руський	86
2.56. Золотий дощ звичайний	87
2.57. Золотушник звичайний	88
2.58. Калюжниця болотна	90
2.59. Конвалія звичайна	91
2.60. Коноплі посівні.....	93
2.61. Копитняк європейський, копито кінське	94
2.62. Крушина ламка, крушина вільховидна	95
2.63. Кукіль звичайний	97
2.64. Купина запашна, купина лікарська, соломонава печать	98
2.65. Курячі очка польові, огничок нивовий, польові зірки	99
2.66. Ластовень лікарський	100
2.67. Латаття біле	101
2.68. Латук дикий, кокиш, латук компасний	102
2.69. Ломоніс прямий	103
2.70. Мак дикий	104
2.71. Мак снотворний	105
2.72. Маренка запашна	107
2.73. Мачок жовтий	108

2.74. Мигдаль звичайний	110
2.75. Мигдаль степовий, бобчук, мигдаль низький	111
2.76. Мильнянка лікарська	112
2.77. Молочай городній	113
2.78. Молочай кипарисовидний	114
2.79. Молочай степовий	115
2.80. Наперстянка пурпурова	116
2.81. Наперстянка шерстиста	118
2.82. Наперстянка великоквіткова	119
2.83. Нетреба звичайна	119
2.84. Нечуйвітер волохатенький	120
2.85. Обвійник грецький	121
2.86. Омела біла	122
2.87. Орлики звичайні	124
2.88. Очиток їдкий, заяча капуста їдка	124
2.89. Паслін солодко-гіркий	125
2.90. Паслін чорний	126
2.91. Переступень білий, нечіпай-зілля, переступень чорноягідний	128
2.92. Пізньоцвіт осінній	129
2.93. Плаун баранець	130
2.94. Плющ звичайний	132
2.95. Повитиця європейська	133
2.96. Пшінка весняна	134
2.97. Пижмо звичайне, дика горобинка	135
2.98. Рицина звичайна	136
2.99. Робінія звичайна, біла акація	138
2.100. Рододендрон жовтий	139
2.101. Рута садова, рута пахуча	140
2.102. Рутвиця мала	142
2.103. Рутка лікарська	143
2.104. Сідач коноплевий	144
2.105. Скополія карніолійська	145
2.106. Сон розкритий, сон широколистий	146
2.107. Спориння пурпурова	147
2.108. Сумах дубильний	149
2.109. Тамус звичайний	150
2.110. Тис негній-дерево, тис ягідний	151
2.111. Туя західна	153
2.112. Тютюн справжній	154
2.113. Хвилівник звичайний	155
2.114. Цикламен європейський, фіалка альпійська	156
2.115. Цикута отруйна	157

2.116. Чемериця Лобелієва	158
2.117. Чемерник червонуватий	159
2.118. Чистотіл звичайний	160
2.119. Чернокорінь лікарський	162
2.120. Яловець козачий	163
2.121. Якірці сланкі	164
Розділ 3. ЕТИМОЛОГІЧНА НАЗВА ОТРУЙНИХ ЛІКАРСЬКИХ	
РОСЛИН	167
ЛІТЕРАТУРА	173

Корнієвський Ю. І.

Корнієвська В. Г.

ФІТОТОКСИКОЛОГІЯ

(Навчальний посібник з фармацевтичної ботаніки для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності «Фармація» та «Технологія парфумерно-косметичних засобів»)

Підписано до друку 25.01.2013

Формат 60x84 1/16

Папір крейдований

Друк цифровий

Ум. друк. арк. 10,35. Зам. № 79.

Наклад 300 прим.

Надруковано ТОВ «Карат»

69091, м. Запоріжжя

вул. Немировича-Данченка/Гастело 71/46